

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ І СПОРТУ УКРАЇНИ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ ТА ТЕОРІЇ ОЛІМПІЙСЬКОГО СПОРТУ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю
017 Фізична культура і спорт освітньою програмою
«Олімпійський спорт і освіта»

на тему:

«ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА У СТРУКТУРІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ»

здобувача вищої освіти

другого (магістерського) рівня

Дармограй Юлії Сергіївни

Науковий керівник: Толкунова І. В.,

кандидат педагогічних наук, професор.

Рецензент: Гринь О. Р. к. пед. н., професор

кафедри психології і педагогіки.

Рекомендовано до захисту на засіданні

кафедри (протокол № 5 від 5 грудня 2024 р.)

Зав. кафедри історії та теорії олімпійського

спорту Радченко Л. О., доктор наук з

фіз. вих. і спорту, проф. _____

Київ – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У СТРУКТУРІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ	8
1.1. Теоретичні основи поняття норми та девіації. Сутність девіації, як предмет соціально-психологічного аналізу	8
1.2. Основні види, причини та фактори девіантної поведінки	20
1.3. Девіації у спортивному середовищі, їх вплив на психічне і фізичне здоров'я особистості спортсмена	28
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ	34
2.1. Методологія і методи дослідження девіантної поведінки у спортсменів віком 12-16 років.	34
2.2. Опис вибірки дослідження та обґрунтування вибору методів діагностики	35
2.3. Організація наукового дослідження.....	45
Висновки до другого розділу.....	47
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ	48
3.1. Обговорення результатів дослідження	48
3.2. Профілактична робота з девіацією у юних спортсменів	56
Висновок до третього розділу	60
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64
ДОДАТКИ	70

ВСТУП

Актуальність дослідження визначається декількома факторами, що впливають на фізичний і психологічний розвиток підлітків у спорті. Вік 12-16 років є критично важливим періодом для становлення особистості, коли підлітки проходять через різні психологічні зміни, формуючи свої цінності, інтереси та соціальні зв'язки. У цей час спорт може виступати не лише засобом фізичного розвитку, а й способом соціалізації, однак водночас є й джерелом стресу, конкуренції та емоційного навантаження.

У сучасному світі спортивні досягнення часто оцінюються через призму успіху та визнання, що може створювати тиск на молодих спортсменів. Підвищені вимоги до результатів, змагання, порівняння з іншими спортсменами та очікування тренерів і батьків можуть призводити до виникнення девіацій особистості. Це може проявлятися у формі підвищеної тривожності, депресії, відчуття невдачі, що в свою чергу негативно впливає на їхнє психологічне здоров'я.

Девіації можуть мати різні форми, такі як соціальна ізоляція, агресивна поведінка, проблеми з самооцінкою та адаптацією в колективі. Особливо важливо вивчити, як ці девіації взаємодіють із факторами, що формують психологічне здоров'я підлітків, включаючи підтримку з боку тренерів, батьків та однолітків. Психологічні аспекти спорту, такі як командна динаміка, соціальна підтримка та емоційна стійкість, відіграють ключову роль у формуванні здорової особистості юного спортсмена.

У контексті наукових досліджень, вивчення девіацій особистості у юних спортсменів є важливим напрямком, оскільки воно може надати нові знання про механізми, які впливають на їх психологічне здоров'я. Розуміння цих механізмів може стати основою для розробки ефективних психологічних інтервенцій, спрямованих на підтримку юних спортсменів у їхньому розвитку, покращення їхнього психологічного благополуччя та зниження ризиків виникнення психічних розладів.

Таким чином, дослідження девіацій особистості у структурі психологічного здоров'я юних спортсменів є актуальним і необхідним для покращення умов їх тренування та виховання, сприяння формуванню здорової та гармонійної особистості, яка зможе ефективно справлятися з викликами, що постають на їхньому шляху. Це також може стати основою для подальших досліджень у сфері спортивної психології, педагогіки та медицини, з метою забезпечення психологічного благополуччя молодих людей у світі спорту.

Зв'язок даної роботи з науковими програмами, планами та темами проявляється у її відповідності до актуальних напрямків досліджень у галузі психології спорту, педагогіки та охорони здоров'я. Дослідження девіацій особистості у юних спортсменів, а також їхній вплив на психологічне здоров'я, відповідає сучасним науковим тенденціям, які акцентують увагу на важливості психоемоційного благополуччя молоді, особливо в контексті спортивної діяльності. В Україні та інших країнах світу реалізуються програми, спрямовані на дослідження впливу спорту на розвиток особистості, формування здорового способу життя та профілактику психічних розладів серед дітей та підлітків.

Дана робота також корелює з темами, які вивчають взаємозв'язок між фізичною активністю, соціалізацією та психологічним здоров'ям молоді. Вона може стати основою для подальших досліджень у рамках наукових програм, які фокусуються на підвищенні якості підготовки юних спортсменів, а також розробці ефективних психолого-педагогічних інтервенцій, що сприяють розвитку особистості та запобіганню девіацій. Таким чином, результати цієї роботи мають потенціал для практичного впровадження в систему підготовки тренерів, спеціалістів у галузі психології та педагогіки, а також у програми профілактики та підтримки психологічного здоров'я молодих спортсменів.

Об'єкт дослідження: психічного здоров'я особистості юних спортсменів.

Предмет дослідження: психологічні засади розуміння девіантних явищ у середовищі юних спортсменів, що виникають у процесі спортивної діяльності.

Мета роботи: вивчити особливості девіацій особистості у юних спортсменів, визначити їх вплив на психологічне здоров'я, а також розробити рекомендації щодо підвищення рівня психологічного благополуччя та профілактики девіацій у молодих спортсменів.

Завдання дослідження:

1. Скласти огляд наукових та методичних досліджень з питань, пов'язаних із девіантністю у структурі психічного здоров'я юних спортсменів
2. Дослідити та оцінити ключові методологічні та теоретичні концепції визначення девіантної поведінки у юних спортсменів
3. Проаналізувати явище девіації у юних спортсменів як соціальний феномен, дослідити його вплив на якість фізичного та психічного здоров'я юних спортсменів
4. Обґрунтувати педагогічні умови та розробити практичні рекомендації, які сприятимуть профілактиці девіантної поведінки у юних спортсменів.

У даному дослідженні використовуються різноманітні **методи**, що забезпечують комплексний підхід до вивчення девіацій особистості у юних спортсменів та їх впливу на психологічне здоров'я. Перш за все, передбачено проведення теоретичного аналізу наукової літератури з проблематики психологічного здоров'я та девіацій особистості, що дозволить сформулювати чітке уявлення про основні поняття та підходи до дослідження. Емпіричні дослідження будуть здійснені за допомогою опитувань, анкетування та тестування юних спортсменів, що допоможе виявити рівень їх психологічного благополуччя, а також наявність або відсутність девіацій.

Додатково планується використання методів спостереження та інтерв'ювання тренерів і батьків, що дозволить отримати більш детальну інформацію про соціально-психологічні умови, в яких розвиваються юні спортсмени. Для обробки та аналізу отриманих даних буде застосовано статистичне моделювання, що забезпечить об'єктивність і достовірність результатів. Таким чином, комбінація теоретичних і практичних методів

дослідження створить підґрунтя для всебічного вивчення девіацій особистості у юних спортсменів та їх впливу на психологічне здоров'я.

Наукова новизна роботи полягає в комплексному підході до дослідження девіацій особистості у юних спортсменів та їхнього впливу на психологічне здоров'я, що раніше недостатньо вивчалось в українській психології спорту. У роботі вперше системно аналізуються специфічні фактори, які сприяють виникненню девіацій у підлітковому віці, зокрема вплив спортивного середовища, соціальної підтримки та особистісних характеристик юних спортсменів. Крім того, дослідження пропонує нові концептуальні підходи до розуміння взаємозв'язку між психологічним здоров'ям та девіаціями особистості, що дозволяє виявити їх механізми та можливі шляхи корекції. Запропоновані рекомендації щодо профілактики девіацій та підвищення психологічного благополуччя юних спортсменів базуються на новітніх наукових даних та практиках, що можуть бути впроваджені в систему підготовки тренерів та спеціалістів. Таким чином, дане дослідження не лише заповнює прогалини в теоретичних знаннях, але й має практичну цінність для розвитку психології спорту в Україні.

Практична значущість роботи полягає в її здатності вплинути на покращення умов тренування та виховання юних спортсменів, зокрема шляхом розробки ефективних стратегій для профілактики девіацій особистості та підвищення їх психологічного здоров'я. Результати дослідження можуть бути використані тренерами, спортивними психологами та педагогами для створення підтримуючого середовища, яке сприяє розвитку особистісних якостей підлітків, їхній соціалізації та емоційному благополуччю.

Крім того, розроблені рекомендації можуть стати основою для проведення навчальних програм і семінарів для тренерів, що допоможе їм краще розуміти психологічні потреби своїх вихованців і створювати сприятливі умови для їхнього розвитку. Важливим аспектом є також можливість інтеграції отриманих даних у програми фізичного виховання та

спортивної підготовки в навчальних закладах, що дозволить забезпечити комплексний підхід до виховання здорової та гармонійної особистості.

Таким чином, практична значущість роботи полягає у внесенні внеску в розвиток системи підготовки юних спортсменів в Україні, а також у формуванні здорового способу життя та зниженні ризиків виникнення психологічних проблем у молоді.

Емпіричну базу магістерського дослідження складають результати спостереження, тестування юних спортсменів Ревненського ліцею, с.Ревне Бориспільського району. Загальна кількість досліджуваних становила 50 чоловік, з яких 35 осіб – жіночої статі, відповідно, 15 особи – чоловічої. Матеріали систематизовано і викладено у першому та другому розділах магістерської роботи; статистичні дані експериментально-психологічного дослідження дев'яти подано у третьому розділі магістерської роботи.

Структура магістерської дипломної роботи. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, графічного матеріалу у вигляді таблиць, рисунків, схем, діаграм тощо, списку використаних джерел із 60 найменувань, додатків в кінці тексту. Загальний обсяг роботи становить **92 сторінки**.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ У СТРУКТУРІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ

1.1. Теоретичні основи поняття норми та девіації. Сутність девіації, як предмет соціально-психологічного аналізу

У сучасній науці та практичній діяльності в сферах педагогіки, психології, криміналістики та психіатрії термін "девіантна поведінка" використовується для характеристики й оцінки певних форм поведінки. Існують різні підходи до розуміння девіантної поведінки, що ускладнює її визначення. На сьогодні не існує чітко визначеного стандарту для абсолютної поведінкової норми, а також загальноприйнятого розуміння девіації.

На думку І. С. Кона, девіантна поведінка є системою вчинків, які відхиляються від загальноприйнятих або вважаються допустимими нормами, чи то в контексті психічного здоров'я, права, культури або моралі. Згідно з цим визначенням, девіантна поведінка ділиться на дві основні категорії:

Відхилення від норм психічного здоров'я, що свідчить про наявність явної або прихованої психопатології. М. Раттер акцентує увагу на тому, що для оцінки можливих відхилень в поведінці слід застосовувати кілька різних критеріїв, таких як [11, с. 20]:

- нормативи, що відповідають віковим та статевим особливостям дитини;
- тривалість розладу;
- життєві обставини;
- соціокультурне середовище;
- ступінь порушення;

- тип симптому;
- тяжкість і частота симптомів;
- зміни в поведінці;
- специфіка симптомів у певних ситуаціях .

Асоціальна поведінка, що порушує соціальні та культурні норми, зокрема правові, також є складовою девіантної поведінки. Якщо такі дії є відносно незначними, їх називають правопорушеннями, тоді як серйозніші дії, що підпадають під кримінальне покарання, іменуються злочинами. У цьому контексті розрізняють делінквентну (протиправну) і кримінальну (злочинну) поведінку.

Як зауважують Б. В. Зейгарник та Б. С. Братусь, сучасні уявлення про особистість мають певний парадокс: ми маємо значно більше даних про аномалії особистості та її патологічні відхилення, ніж про те, що вважається нормальним з психологічної точки зору. Сформовані уявлення в зарубіжній психології про норму і патологію на сьогоднішній день є недостатньо обґрунтованими.

Поширеним є підхід, згідно з яким норма визначається як відсутність виражених патологічних симптомів. Хоча цей підхід окреслює коло, в якому слід шукати специфіку норми, він сам по собі не визначає її характер. Багато психологів вважають норму чимось середнім, усталеним, найбільш адаптованим до навколишнього середовища. Культурно-релятивістський підхід, відповідно до якого норма визначається відповідністю поведінки індивіда культурним нормам і правилам, також не вирішує цю проблему [9, с. 25].

У відповідь на ці погляди в психологічній літературі з'являється новий підхід, що використовує описові критерії для пояснення понять "норма" і "патологія" (Е. Фромм, 1947; Г. Олпорт, 1960). Описовий підхід має переваги порівняно з попередніми, оскільки намагається визначити позитивні аспекти, які притаманні нормальній людині. Проте, і цей підхід має свої обмеження:

1) більшість описів не пов'язані з психологічним категоріальним апаратом;

2) зазвичай описується лише кінцевий продукт — особистість, без врахування процесу, внутрішніх закономірностей та чинників, що формують її властивості.

Слід також зазначити, що існують концепції, які не розглядають питання нормального розвитку особистості. Наприклад, у біхевіоризмі проблема нормального розвитку не існує: нормальність розглядається як адаптивність, тобто відповідність поведінки середовищу (Б. Скіннер, 1971). З. Фрейд не помічав якісної різниці між невротичною особистістю та нормативною, тому проблема специфіки нормального розвитку не розглядалася й у теорії психоаналізу [4, с. 37].

Погляди біхевіоризму та фрейдизму зазнали критики як в радянській психологічній літературі (С. Л. Рубінштейн, 1957; М. Г. Ярошевський, 1974 тощо), так і в зарубіжній (А. Маслоу, Г. Оллпорт та інші). Особливий інтерес викликає концепція Г. Оллпорта, яка розвивалася в контексті гострої полеміки з біхевіоризмом і фрейдизмом, ставши їх теоретичним антиподом. На відміну від З. Фрейда, Г. Оллпорт вважає, що свідоме «Я» здорової особистості є основною динамічною силою, яка відіграє ключову роль у формуванні і спрямуванні людської поведінки. У своїй концепції він розглядає як анаболічні механізми, що сприяють психічному здоров'ю особистості, так і катаболічні, що мають патогенний характер. Попри ряд важливих позитивних характеристик, які описує ця концепція, вона має також суттєві обмеження:

1) ґрунтується на узагальненні особистісних якостей відомих і творчих особистостей;

2) не визначає чітко сутність нормального розвитку особистості;

3) не пояснює природу відхилень від нормального розвитку, як тривалих, так і тимчасових.

Жоден із зазначених підходів не вирішує питання визначення психічної норми, через що багато психологів уникають цієї проблеми у своїй роботі.

Проте її вирішення є надзвичайно важливим і потребує уважного аналізу з нових позицій на сучасному етапі розвитку науки [19, с. 37].

Б. С. Братусь, аналізуючи поняття «норма» і «патологія», стверджує, що це не просто сукупність якостей, а певний процес їх розвитку. На думку вченого, цей процес можна зрозуміти лише в поєднанні з психологічним, а також, в основному, з моральним контекстом людського буття.

Г. М. Бреслав, аналізуючи поведінкові прояви особистості, які не є патологічними, але не можуть бути визнані нормальними, вводить термін «відхилення у формуванні особистості». Наявність у поведінці якостей, що не відповідають даному етапу формування особистості, або відсутність відповідних якостей протягом тривалого часу свідчить про відхилення у розвитку особистості.

С. І. Розум зазначає, що нормальна поведінка — це не лише цілеспрямована поведінка, але й така, що відповідає вимогам і обмеженням двох систем регуляції: системи конвенційних норм і системи міжособистісних стосунків.

Л. О. Запорожець підкреслює, що нормою слід вважати не статистично середню особистість, а таку, яка в найбільш яскравій формі втілює сутнісні характеристики людини. Науковець вважає таку поведінку нормальною, якщо вона відповідає соціально прийнятним моральним нормам.

Аналіз девіантної поведінки, що відхиляється від прийнятих у суспільстві норм, проводять численні дослідники. Л. І. Карпенко, А. В. Петровський та М. Г. Ярошевський у психологічному словнику визначають девіантну поведінку як систему вчинків або окремих вчинків, що суперечать правовим або моральним нормам, визнаним у суспільстві [44, с. 78].

Я. І. Гілінський зазначає, що девіантна поведінка охоплює дії людини або соціальні явища, які проявляються у масових формах діяльності, що не відповідають соціальним нормам. В. А. Балцевич та інші науковці акцентують увагу на тому, що девіантна поведінка пов'язана не лише з порушенням норм і законів. Часто вона перебуває на межі правопорушення, але не виходить за її

межі, проявляючись, наприклад, у поганих успіхах, низькій якості роботи чи невихованості.

В. А. Захарчук підкреслює, що девіантна поведінка включає дії та вчинки окремих осіб або груп, які суперечать соціальним нормам і стандартам. І. В. Павлов визначає девіантну поведінку як стійке відхилення від соціальних норм, що може включати як корисливі, агресивні орієнтації, так і соціально-пасивні.

Девіантна поведінка характеризується тим, що вона відрізняється від норм або стандартів, прийнятих у суспільстві, які задовольняють соціальні очікування. Таким чином, суть девіантності полягає не в самій поведінці, а в тому, що вона суперечить встановленим у суспільстві правилам. Цю точку зору найпереконливіше викладено в «теорії ярликів» Г. Беккера.

Ф. Патакі вважає, що девіантну поведінку можна оцінити за двома основними критеріями: 1) порушення діючих соціально ціннісних норм; 2) шкода, завдана самій особі, що зазнала впливу, і/або суспільному благополуччю та оточуючим.

У нашому дослідженні ми визначаємо девіантну поведінку як вчинки та дії людини, що не відповідають офіційно встановленим або фактично сформованим соціальним нормам у даному суспільстві, з особливим акцентом на моральні норми [12, с. 77].

Теоретичні основи поняття норми та девіації охоплюють різноманітні підходи, які намагаються визначити ці концепції в контексті соціальних, моральних та психологічних норм. Норма розглядається як система уявлень про те, як повинна вести себе людина в суспільстві. Вона є відображенням прийнятих в культурі стандартів, які регулюють поведінку індивіда, визначаючи, що є прийнятним, а що – ні. Нормативні системи можуть варіюватися в залежності від соціального контексту, культури та історичного періоду. Поняття девіації, в свою чергу, пов'язане з відхиленням від цих норм. Девіантна поведінка характеризується тим, що вона суперечить соціально прийнятним стандартам, що може включати як серйозні правопорушення, так і

менш очевидні відхилення, такі як соціальна ізоляція або невідповідність очікуванням групи.

Девіація може проявлятися у різних формах: від простих невідповідностей до складних соціальних явищ, таких як злочинність або психічні розлади. Важливо зазначити, що девіація не завжди має негативний відтінок; іноді вона може сприяти соціальним змінам або розвитку нових ідей. У різних теоріях, зокрема в біхевіоризмі та психоаналізі, поняття нормальної та патологічної поведінки розглядається з різних перспектив. Біхевіоризм акцентує увагу на адаптивності поведінки до умов середовища, тоді як психоаналіз вивчає глибинні мотивації, які впливають на девіантну поведінку.

У психології також існує думка, що норма не є статичною, а є процесом, який розвивається в контексті взаємодії індивіда з суспільством. Це означає, що нормальні і девіантні поведінкові моделі формуються під впливом соціальних, культурних і економічних факторів. Відповідно до цього, девіація може бути розглянута не лише як порушення норм, але і як можливість для переосмислення та зміни цих норм у суспільстві. Таким чином, теоретичні основи понять норми та девіації є складними і багатограними, вимагаючи врахування соціокультурних, історичних і індивідуальних контекстів для їх глибшого розуміння.

Сутність девіації, як предмет соціально-психологічного аналізу, полягає в розумінні і дослідженні відхилення індивіда або групи від соціально прийнятих норм і стандартів. Девіація не є лише поведінкою, що порушує правила, а також являє собою складний соціально-психологічний феномен, що відображає взаємодію особистості з суспільством. Вона може виникати з різних причин, таких як соціальні, економічні, культурні та психологічні фактори. Психологічний аспект девіації включає вивчення внутрішніх мотивацій, емоційних станів, цінностей і переконань, які можуть призводити до відхилення від норм [39, с. 44].

Соціально-психологічний аналіз девіації охоплює вивчення як індивідуальних, так і групових явищ. Це дозволяє зрозуміти, чому одні особи

чи групи схильні до девіантної поведінки, тоді як інші дотримуються соціальних норм. Також важливо враховувати контекст, у якому відбувається девіація: певні соціальні, культурні чи економічні умови можуть створювати простір для розвитку девіантних тенденцій.

Девіація може мати як негативні, так і позитивні наслідки для суспільства. У деяких випадках вона стає каталізатором змін, спонукаючи до переосмислення існуючих норм і цінностей. З соціально-психологічної точки зору, девіація також може виступати формою протесту проти несправедливості або обмежень, що накладаються на індивіда. Тому розуміння сутності девіації є важливим для аналізу не лише особистісних характеристик, але і соціальних динамік, які впливають на формування та еволюцію соціальних норм. Це дозволяє глибше осмислити механізми, що регулюють поведінку людей у суспільстві, та визначити можливі шляхи корекції девіантних тенденцій [36, с. 27].

Девіація також тісно пов'язана з концепцією соціального контролю, яка передбачає механізми, за допомогою яких суспільство намагається підтримувати порядок та дотримання норм. Соціальний контроль може бути формальним, як-от закони і правила, та неформальним, що включає в себе громадську думку, традиції та культурні цінності. У процесі соціалізації індивіди засвоюють норми і цінності, які визначають, що вважається прийнятним чи неприйнятним у суспільстві. Однак, у певних умовах, ці норми можуть виявитися неадекватними або неефективними, що призводить до девіантної поведінки.

Крім того, дослідження девіації підкреслює її динамічний характер. Суспільні норми не є сталими; вони можуть змінюватися під впливом різних факторів, таких як соціально-економічні зміни, технологічний прогрес або культурні зсуви. Цей процес може призвести до виникнення нових форм девіації або ж до адаптації існуючих норм, щоб краще відповідати сучасним умовам. Таким чином, девіація не лише відображає відхилення від норм, але й служить індикатором змін у суспільстві.

Соціально-психологічний аналіз девіації також враховує роль групових і колективних факторів. Дослідження показують, що індивіди можуть вчиняти девіантні дії під впливом групи, з якою вони ідентифікують себе, або ж через тиск з боку однолітків. Групова динаміка може сприяти нормалізації девіантної поведінки, що створює нові норми в межах певних соціальних груп. Це підкреслює важливість контексту та соціального середовища в розумінні девіації.

З огляду на всі ці аспекти, сутність девіації як предмету соціально-психологічного аналізу є багатогранною і вимагає комплексного підходу. Вона потребує інтеграції знань з різних галузей, таких як соціологія, психологія, культурологія та право, щоб забезпечити повне розуміння механізмів, що лежать в основі девіантної поведінки. Це дозволяє не лише виявити фактори, що сприяють девіації, а й розробити ефективні стратегії для корекції поведінки та підтримки соціальної стабільності.

Важливим аспектом вивчення девіації є також її різноманітність. Девіантна поведінка може проявлятися в різних формах і масштабах, починаючи від легких правопорушень, таких як запізнення або неналежна поведінка в громадських місцях, і закінчуючи серйозними злочинами, такими як крадіжка чи насильство. Цей спектр девіантності дозволяє дослідникам класифікувати поведінку на основі її впливу на суспільство, а також на психічне і фізичне здоров'я осіб, які її вчиняють [17, с. 15].

Крім того, девіація має соціальні, економічні та культурні корені. Наприклад, економічна нерівність може призводити до девіантної поведінки, оскільки особи, які відчують безвихідь або обмеження в ресурсах, можуть звертатися до злочинних дій для задоволення своїх потреб. Водночас культурні чинники можуть впливати на те, як суспільство сприймає певні типи поведінки. Деякі дії, які в одній культурі можуть вважатися девіантними, в іншій можуть бути нормою. Це підкреслює важливість контексту в аналізі девіації.

Також варто зазначити, що девіація може мати як негативні, так і позитивні наслідки. Хоча більшість форм девіантної поведінки спричиняють соціальні проблеми, іноді вони можуть вказувати на необхідність змін у суспільстві. Наприклад, активізм, протестні рухи або ідеї, що відхиляються від традиційних норм, можуть виявитися важливими для розвитку соціальної справедливості та прогресу. Такі форми девіації можуть вказувати на недостатність або недосконалість існуючих норм, підштовхуючи суспільство до реформ [30, с. 14].

Важливим є також розуміння девіації з точки зору особистісного розвитку. Індивіди, які вчиняють девіантні дії, часто мають специфічні психологічні, емоційні чи соціальні проблеми, які вимагають уваги. Вивчення їхніх мотивацій та обставин, які призводять до девіації, може допомогти в розробці програм реабілітації та підтримки. Це не лише сприятиме зниженню рівня злочинності, але й допоможе особам знайти здорові способи самовираження та інтеграції в суспільство.

Таким чином, девіація є складним і багатогранним явищем, яке вимагає комплексного підходу для його розуміння та аналізу. Вона не лише вказує на відхилення від соціальних норм, але й служить важливим індикатором стану суспільства, його потреб та викликів. Суспільство, яке активно досліджує та розуміє девіантну поведінку, має більше шансів на створення інклюзивного, адаптивного і справедливого середовища для всіх своїх членів.

У науковій та педагогічній літературі, як вітчизняній, так і зарубіжній, активно досліджуються проблеми, пов'язані з девіантною поведінкою серед дітей та підлітків, які відносяться до групи підвищеного соціального ризику. Останні десятиріччя відзначаються значними обсягами досліджень на Заході, які охоплюють різноманітні аспекти цієї проблеми.

В психології існує кілька термінів, які використовуються для характеристики цієї соціальної групи, таких як «важковиховувані», «кризові», «педагогічно запусчені», «дезадаптовані», «асоціальні», «аморальні підлітки». Підлітковий вік вважається складним кризовим періодом розвитку, коли

особистість перебуває у стані «маргінальної особистості», за словами К. Левіна, тобто перехідного етапу між дитинством та дорослістю. У цьому віці підліток зіштовхується з різними труднощами та не завжди володіє адаптивними стратегіями для їх подолання [19].

В Україні проблему відхилень у поведінці серед неповнолітніх досліджували такі вчені як А.Г. Антонова, І.С. Дьоміна, О.В. Киричук, І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова, В.П. Оржеховська, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко, С.О. Тарарухін, С.І. Яковенко та інші.

Для розгляду психологічних причин девіантної поведінки у підлітків, слід проаналізувати концепцію девіантної поведінки. Негативні девіації в поведінці пов'язані з тим, що особистість не успішно адаптується до соціального середовища та не засвоює позитивний соціальний досвід. Це може виникати через неспроможність відповідати моральним цінностям та нормам поведінки, навіть при їхньому знанні [14]. В такому випадку соціалізація особистості порушується, що проявляється у нестабільних психічних процесах, неадаптованості та порушенні самоактуалізації. Девіантність особистості може виявлятися у засвоєних асоціальних або аморальних поглядах на життя, які не відповідають соціальним очікуванням. Це може спричинити утворення девіантного способу життя, що заважає особистісному розвитку та самоактуалізації.

В.С. Марунчак розглядає девіацію як відхилення від загальноприйнятих норм та стандартів, будь то юридичні, моральні або соціальні [29, с. 15].

Структура девіації виглядає наступним чином (рис.1.1).

Рис.1.1. Структура девіації

Згідно з Л.Е. Орбан-Лембрик, девіантна поведінка описується як комплекс дій, які відхиляються від усталених соціальних норм у сфері права, культури і моралі. Це особливий механізм, який використовується особистістю для вирішення внутрішніх та зовнішніх конфліктів, шляхом відмови від загальноприйнятих норм і цінностей, і формування власних [24, с.261].

Згідно з Я.І. Гілінським, девіантна поведінка може бути спричинена:

- Вчинками та діями особистості, які не збігаються з офіційно визнаними нормами у відповідному суспільстві.
- Суспільним явищем, що проявляється у різноманітних формах людської діяльності, які не відповідають зазначеним офіційно прийнятим нормам у відповідному суспільстві [10, с.74].

Згідно з М.О. Галагузовою, девіантна поведінка, що походить від латинського слова «відхилення», означає таку поведінку, яка не відповідає загальноприйнятим чи офіційно встановленим нормам. Під девіантною поведінкою розуміються вчинки або дії індивіда, які не відповідають очікуванням і нормам, що склалися або були офіційно прийняті в даному суспільстві [9, с.21].

Девіантна поведінка визначається як форма відхилення від соціальних норм і правил, характерних для різних мікросоціальних контекстів, таких як сімейні та шкільні відносини, а також малих статевовікових груп. Це явище розглядається у двох аспектах: широкому і вузькому. У широкому розумінні, девіантна поведінка включає в себе будь-які дії, що не відповідають ustalеним соціальним нормам і стереотипам. У вузькому розумінні, девіантна поведінка охоплює негативні відхилення від загальноприйнятих норм. Дослідники вважають, що девіантна поведінка підлітків є наслідком неспроможності особистості засвоїти позитивний соціальний досвід та адаптуватися до моральних цінностей і норм. Вони також вбачають девіацію як реакцію на аномальні умови, у яких індивіди перебувають, вважаючи це нормальною відповіддю на ненормативні соціальні чи мікросоціальні умови.

На нашу думку, девіантна поведінка є об'єктом дослідження для багатьох наукових дисциплін, і різні науковці пропонують різні теоретичні підходи до її розуміння та визначення. Одним із ключових теоретичних підходів є соціальний конструктивізм, який розглядає девіантну поведінку як результат соціальних процесів і взаємодії між індивідом та оточенням. Згідно з цим підходом, девіантність визначається не стільки самою поведінкою, скільки її сприйняттям та реакцією соціального середовища.

Інший підхід, відомий як психологічний, концентрується на внутрішніх факторах, таких як особистість та психічні процеси, які впливають на девіантну поведінку. Згідно з цим підходом, девіантна поведінка може бути результатом психологічних проблем або відхилень, таких як низька

самоконтрольність, агресивність або нездатність до адаптації до соціальних норм.

Також існує біологічний підхід, який висуває гіпотезу про генетичну та нейрофізіологічну природу девіантної поведінки. Згідно з цим підходом, деякі особливості генетичної спадковості та мозкової активності можуть стати визначальними для виникнення девіантної поведінки у підлітків.

Усі ці теоретичні підходи мають свої переваги та обмеження, і дослідники зазвичай комбінують їх для комплексного розуміння девіантної поведінки та розробки ефективних стратегій її превенції та корекції.

1.2. Основні види, причини та фактори девіантної поведінки

Відповідно до В.С. Марунчака, девіантна поведінка може приймати різні форми в залежності від способів взаємодії з реальністю та порушень відповідних соціальних норм [29, с.15]. Серед них виділяються такі типи: делінквентна, адиктивна, патохарактерологічна, психопатологічна, а також девіантна поведінка, зумовлена гіперздібностями.

Делінквентна поведінка характеризується послідовністю дій, вини, дрібних правопорушень, що відрізняються від кримінальних. Причинами її можуть бути педагогічна занедбаність, низький рівень культури, психічні аномалії, неадекватність реакцій, а також неблагополучне сімейне виховання та негативний вплив мікросередовища.

Адиктивна поведінка характеризується залежністю від хімічних речовин, таких як алкоголь або наркотики. Зазвичай ця поведінка властива особам, що належать до різноманітних асоціальних груп, де ця форма поведінки підтримується та вважається нормою. При вживанні наркотичних речовин загострюються негативні риси особистості, спостерігається висока частота асоціальних проявів та соціальна дезадаптація. Головним мотивом

такої поведінки є бажання активно змінити психічний стан, адже індивід вважає реальність нецікавою та одноманітною.

Згідно з висловленням В.С. Марунчака, патохарактерологічна девіантна поведінка є результатом патологічних змін у характері особистості, що сформувалися в процесі виховання. Ці розлади характеру можуть включати психопатії та виражені акцентуації характеру, що призводять до дисгармонійних рис особистості та змін в структурі психічної діяльності [28].

Невротичні формування особистості також належать до патохарактерологічних девіацій, і вони виникають на базі невротичних симптомів та синдромів, що виникають у процесі неврозогенезу.

Психопатологічний тип девіантної поведінки базується на психопатологічних симптомах та синдромах, що виступають проявами психічних розладів.

Аутоагресивна поведінка, яка є різновидом патохарактерологічної, психопатологічної та адиктивної девіацій, виникає під впливом психотравмуючих та стресогенних факторів, включаючи соціальну незахищеність і порушення механізмів взаємодії індивіда з середовищем.

Гіперздібності людини також можуть спричиняти девіантну поведінку, зокрема у випадках, коли обдарованість супроводжується ігноруванням реальності або несприятливими умовами для розвитку таланту, що може призвести до девіації у звичайних життєвих обставинах.

Поміж відомих класифікацій виділяються дві основні форми девіантної поведінки: індивідуальні (ізолювані) та групові. Індивідуальні форми девіантної поведінки описуються як всі ті клінічні вияви та типи поведінки, що відхиляються від норми і не обумовлені мікросоціальними паттернами. Часто особистість свідомо обирає ізолювану девіацію, бажаючи відзначитися і відрізнятись від оточення. Індивідуальні девіації особливо актуалізуються у психопатологічному та патохарактерологічному контекстах.

До індивідуальних девіацій відносяться різноманітні форми комунікативної поведінки, аутоагресивна поведінка, розлади харчування,

аномалії сексуальної поведінки, надмірні патологічні захоплення та зловживання речовинами, які викликають психічні зміни.

У групових девіаціях базовим фактором є груповий тиск та толерантність до нього. Цей тиск може бути здійснений як референтною групою, так і сім'єю.

Ці форми девіантної поведінки відображають конфлікт між особистісними та суспільними інтересами. Вони можуть виражати спробу втекти від суспільства, подолати життєві проблеми або задовольнити прагнення створення чогось нового.

Розглянемо типи девіантної поведінки дітей відповідно до класифікації, запропонованої В. Маценком (рис. 1.2)

Вимогливі діти, маючи девіантну поведінку, прагнуть звернути на себе увагу, бути завжди на виду, проявити перевагу над іншими, закріпити високий власний статус. Це діти з великою потребою бути завжди в центрі уваги.

Владні підлітки. Це дуже складний тип девіантної поведінки. Прихована ціль таких підлітків – влада. Вони вимогливі, потребують уваги виключно до своєї особи, прагнуть керувати іншими, постійно бути в центрі подій, відстоюють свої права за допомогою вимогливості, завжди наполягають на своєму. Можуть брехати, лицемірити.

Мстиві підлітки. Мета їх нестандартної, девіантної поведінки – помста всім і кожному. Емоційний стан мстивих підлітків частіше всього викликаний фізичними недоліками (наприклад заїканням) або депривацією (бідністю, позбавленнями). Звідси, прагнення зробити боляче іншим, вигадати недоліки в інших для власного престижу. Підліткам здається, що їх ображають, постійно несправедливо ставляться до них, їм здається, що оточуючі виступають проти них. За неухважністю до мстивих підлітків девіантна поведінка прогресує, стає некерованою, агресивною, деструктивною.

Рис.1.2. Типи девіантної поведінки підлітків (за В. Маценком)

У погляді В.П. Кащенко, ознаки девіантної поведінки у підлітків можуть бути помітні навіть за їхнім зовнішнім виглядом. Він вважає, що дефективності характеру пов'язані з певними фізичними особливостями,

такими як загальна фізична слабкість, проблеми з кровообігом, ендокринні розлади, аномальні пропорції голови та неправильний розвиток миміки та жестикуляції. Ці діти можуть мати характеристики, такі як дуже низький або високий тон голосу, поганий апетит, порушення сну, а також дефекти мови, такі як дислалія або заїкання. Навіть такі фізичні аномалії, як енурез, можуть бути присутніми у цій групі осіб [28, с.49].

Особливості проявів девіантної поведінки можна представити наступним чином (рис. 1.3).

Рис.1.3. Особливості прояву девіантної поведінки

Ізольований підліток, шляхом приєднання до групи з однолітками, які виявляють девіантну поведінку, задовольняє свої потреби в спілкуванні. Ця категорія молодих осіб часто прогулює заняття, порушує правила дисципліни, втягується в конфлікти, і віддає перевагу вуличним групам, де збираються ровесники із негативними тенденціями.

У девіантних підлітків часто спостерігається спотворена правова свідомість: вони не орієнтовані на вимоги закону, не дотримуються моральних принципів спільної поведінки і не усвідомлюють наслідки протиправних вчинків. Такі особи не розглядають можливості покарання за свої дії і, відповідно, не враховують аспекти відповідальності [34].

Виділення девіантної поведінки включає такі категорії, як делінквентна, адиктивна, патохарактерологічна, психопатологічна і девіантна поведінка, обумовлені гіперздібностями. Крім того, розрізняють індивідуальні (ізолювані) та групові форми девіантної поведінки, кожна з яких має свої особливості виявлення.

Психофізіологічні чинники відображають вплив психофізіологічних навантажень, конфліктних ситуацій, хімічного складу оточуючого середовища та нових видів енергії на організм підлітка, що може призводити до різних алергічних або соматичних захворювань.

Фізіологічні аспекти включають різноманітні дефекти, такі як вади мови, зовнішності та інші недоліки конституційно-соматичного складу підлітка. Ці вади можуть спричинити негативну реакцію оточуючих і сприяти перекрученню системи міжособистісних відносин підлітка в групі однолітків.

А.Е. Лічко визначила основні джерела, які можуть сприяти формуванню девіантної, аномальної поведінки (рис.1.4)

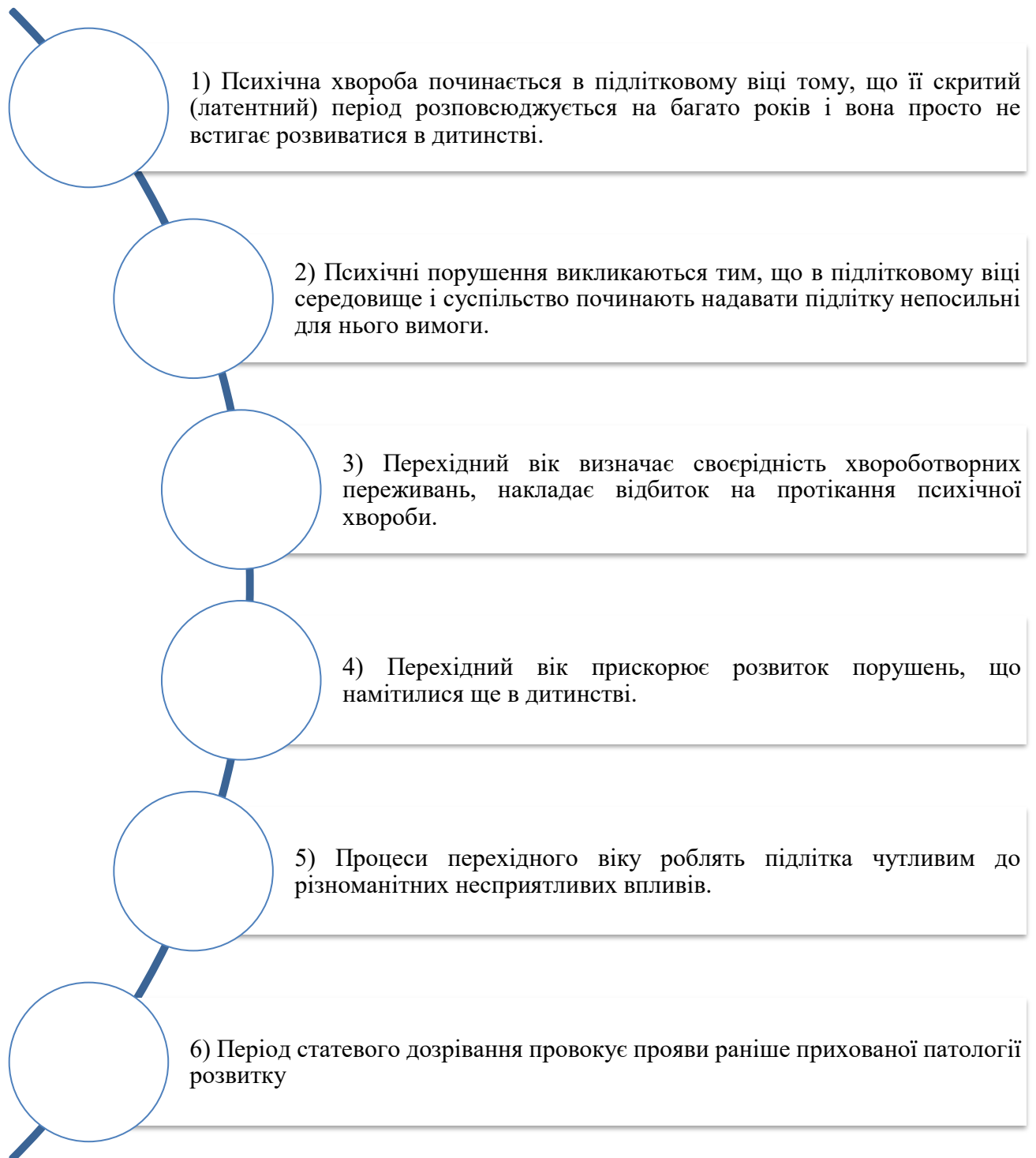

Рис.1.4. Причини розвитку девіантної поведінки (за А. Лічко) [34]

У підлітковому віці порушення в сфері самосвідомості та емоцій є особливо помітними. Часто спостерігаються такі особистісні розлади, як синдром відчуження, роздвоєння особистості та деперсоналізація (втрата відчуття ідентичності). Відчуження може виявлятися у формі дереалізації,

коли середовище сприймається як нереальне, або в формі деперсоналізації, коли власне «Я» сприймається як чуже і втрачає сенс, що може супроводжуватися апатією та пригніченням емоційного сприйняття.

Фактори, що спричиняють виникнення відхилень у поведінці школярів, включають не лише їхні вікові особливості, але й обставини, у яких формується їхня особистість.

На нашу думку, девіантна поведінка виявляється у різних формах та проявах, що варіюються від легких порушень норм до серйозних правопорушень. Однією з видатних форм девіантної поведінки є антисоціальна поведінка, яка характеризується ігноруванням або порушенням соціальних норм та правил. Це може включати крадіжки, побиття, шахрайство, а також інші дії, що шкодять іншим особам або суспільству в цілому.

Ще однією формою девіантної поведінки є залежність від різних речей або ресурсів, таких як наркотики, алкоголь, інтернет або азартні ігри. Це може призвести до серйозних проблем у фізичному здоров'ї, соціальній адаптації та психічному благополуччю.

Крім того, девіантна поведінка може включати інші форми агресії, такі як булінг, фізичні та вербальні напади, а також випадки насильства в сім'ї. Ці прояви девіантної поведінки можуть мати серйозні наслідки для фізичного та психічного здоров'я та загального благополуччя індивіда та його оточення.

Девіантна поведінка виникає під впливом ряду причин і факторів, які взаємодіють і формують індивідуальні та соціальні контексти. Перш за все, соціально-економічні умови мають значний вплив на виникнення девіації. Економічна нерівність, безробіття, бідність та відсутність можливостей для соціального зростання можуть спонукати людей до девіантних дій, оскільки вони шукають альтернативні способи задоволення своїх потреб. У таких умовах індивіди можуть вдаватися до крадіжок, обману чи інших злочинних дій, що вважаються неприйнятними в суспільстві.

Крім того, соціальні фактори, такі як сімейне середовище, вплив однолітків і культурні традиції, також відіграють важливу роль у формуванні

девіантної поведінки. Наприклад, виховання в сім'ї, де насильство або правопорушення є звичними, може призвести до повторення таких моделей поведінки в дітей. Також груповий тиск серед однолітків може спонукати молодь до порушення норм для досягнення прийняття в соціумі, навіть якщо це суперечить їхнім особистим переконанням.

Психологічні чинники також важливі в контексті девіації. Наприклад, психічні розлади, травми, стрес та емоційні розлади можуть сприяти розвитку девіантної поведінки. Люди, які пережили травматичні події або відчують хронічний стрес, можуть шукати способи уникнення проблем через девіантні дії.

Відзначається також вплив культурних і соціальних норм. У суспільствах, де девіантна поведінка є більш прийнятною або навіть схвалюваною, ймовірність її прояву зростає. Це може бути пов'язано з недостатністю позитивних соціальних моделей або відсутністю підтримуючих інститутів, які б могли надати альтернативи девіантній поведінці. Наприклад, у громадах, де відсутні доступні можливості для навчання, працевлаштування чи соціальної інтеграції, молодь може шукати визнання через участь у злочинних угрупованнях.

Отже, причини та фактори девіантної поведінки є багатограними і складними, оскільки вони взаємодіють на різних рівнях — індивідуальному, соціальному та культурному. Для ефективного розуміння та запобігання девіації важливо враховувати цю складність і вплив різних контекстів на формування поведінкових моделей. Тільки комплексний підхід, що включає соціальні, економічні та психологічні аспекти, може дати чітке уявлення про причини девіантної поведінки та шляхи її корекції.

1.3. Девіації у спортивному середовищі, їх вплив на психічне і фізичне здоров'я особистості спортсмена

Девіації у спортивному середовищі можуть суттєво впливати на психічне та фізичне здоров'я спортсмена, викликаючи різноманітні наслідки як у професійній, так і в особистій сферах життя. Спорт, як конкурентне і високостресове середовище, часто стає полем для виникнення девіантних поведінкових проявів, таких як вживання допінгу, маніпуляції з результатами змагань, агресивна поведінка на полі та психологічні зловживання.

Вживання допінгу, як одна з найпоширеніших форм девіації в спорті, може призводити до серйозних фізичних і психічних проблем. Хоча допінг може тимчасово підвищити результати спортсмена, його негативні наслідки можуть включати серцево-судинні захворювання, порушення функцій печінки та нирок, гормональні дисбаланси та навіть психоз. Психологічно, допінг може викликати залежність, депресію та тривожність через тиск підтримувати результати або побоювання бути спійманим.

Агресивна поведінка у спортивному контексті також може бути формою девіації. Спортсмени можуть вдаватися до насильства чи неетичної гри в умовах конкуренції, що не тільки шкодить їхній репутації, але й веде до психологічних травм, як для них самих, так і для їхніх суперників. Це може спровокувати стрес, тривогу та зниження самооцінки у спортсменів, що у свою чергу вплине на їхнє загальне психічне здоров'я.

Маніпуляції з результатами змагань, такі як підкуп суддів або інші форми шахрайства, також відносяться до девіації. Вони порушують етичні норми спорту, викликаючи гнів та зневагу серед конкурентів, що може призвести до конфліктів у команді та зниження морального духу. Це створює токсичне середовище, що негативно впливає на психологічний стан усіх учасників.

Не менш важливим є вплив соціального середовища на спортсменів. Дискримінація, булінг чи зловживання з боку тренерів або одноклубників можуть стати причинами депресії, низької самооцінки та навіть самогубства.

Спортсмени, які зазнають тиску з боку оточення або не отримують підтримки, можуть втратити мотивацію та інтерес до спорту, що позначається на їхньому фізичному здоров'ї.

Отже, девіації у спортивному середовищі становлять серйозну загрозу для психічного і фізичного здоров'я спортсменів. Важливо враховувати комплексність впливів, які вони можуть мати, і вжити заходів для створення здорового спортивного середовища, яке підтримує розвиток особистості та забезпечує безпечні умови для тренувань і змагань. Це може включати навчання спортсменів етичним стандартам, підтримку психологічного благополуччя та розвиток програм профілактики девіантної поведінки.

Крім того, важливу роль у зменшенні девіантної поведінки у спортивному середовищі відіграє освітній компонент. Проведення тренінгів та семінарів на тему етики в спорті, психології стресу, комунікації та взаємодії в команді може допомогти спортсменам усвідомити негативні наслідки девіації. Важливо, щоб спортсмени, тренери та організатори змагань усвідомлювали, що етична поведінка та дотримання норм є основою не лише їхньої кар'єри, але й загального стану спорту.

Психологічна підтримка також має ключове значення у боротьбі з девіантною поведінкою. Наявність кваліфікованих психологів у спортивних командах може допомогти спортсменам розвивати навички управління стресом, самоконтролю та емоційного інтелекту. Це не лише поліпшить їхнє психічне здоров'я, але й дозволить уникнути ситуацій, які можуть призвести до девіантних вчинків. Спортсмени, які мають змогу отримувати емоційну підтримку та навчатися стратегій подолання стресу, значно менш схильні до агресії або прийняття ризикованих рішень.

Дуже важливо також створити атмосферу довіри та відкритості у спортивному середовищі. Коли спортсмени відчують, що їхні потреби та переживання важливі, вони менше схильні до девіантної поведінки. Установлення механізмів анонімного повідомлення про випадки зловживань чи тиску може стати ефективним засобом запобігання девіації. Це дозволяє

спортсменам почуватися в безпеці та захищеними, що є критично важливим для їхнього психічного здоров'я.

Соціальні кампанії та ініціативи, спрямовані на популяризацію позитивних прикладів поведінки у спорті, також можуть відігравати важливу роль. Використання відомих спортсменів як амбасадорів здорового способу життя та етики спорту може надати молодим атлетам реальні моделі для наслідування, що знижує ризик девіантної поведінки.

Наостанок, важливо зазначити, що девіації у спортивному середовищі не лише впливають на спортсменів, але й можуть мати ширші соціальні наслідки. Негативні явища в спорті, такі як корупція чи насильство, можуть знищити довіру до спортивних організацій та зменшити інтерес публіки до спорту. Це, в свою чергу, вплине на фінансування, можливості для молодих спортсменів і загальну репутацію спорту в суспільстві.

Загалом, комплексний підхід до вивчення та вирішення проблем девіантної поведінки у спортивному середовищі є важливим для забезпечення здоров'я спортсменів та майбутнього спорту в цілому. Відповідальність лежить не лише на самих спортсменах, але й на тренерах, організаторах, федераціях та суспільстві в цілому. Лише спільними зусиллями можна створити здорове спортивне середовище, яке сприятиме фізичному та психічному розвитку особистості спортсмена.

З метою подальшого зменшення девіантної поведінки у спортивному середовищі важливо розвивати програми соціальної інтеграції, які сприяють формуванню здорових відносин між спортсменами. Взаємодія з представниками інших видів спорту, а також участь у міждисциплінарних заходах може допомогти формувати у спортсменів цінності командної роботи, співпраці та взаємоповаги. Такі ініціативи допоможуть створити більш здорову конкурентну атмосферу, де спортсмени не будуть змагатися лише за досягнення індивідуальних успіхів, а прагнутимуть до загального блага.

Додатково, важливо враховувати культурні особливості і соціальний контекст, у якому відбувається спортивна діяльність. Підтримка місцевих

культурних традицій і залучення молоді до спортивних заходів на основі їхніх інтересів і потреб може значно зменшити ризик девіантної поведінки. Організація заходів, що акцентують увагу на традиційних цінностях і культурних аспектах, може стати ефективним засобом підвищення соціальної відповідальності серед молодих спортсменів.

Крім того, регулярний моніторинг психологічного стану спортсменів дозволяє виявляти потенційні ризики девіантної поведінки на ранніх стадіях. Використання сучасних технологій, таких як психологічні тести, оцінка стресостійкості та особистісних рис, може допомогти виявити спортсменів, які потребують додаткової підтримки. Це, своєю чергою, сприятиме вчасному втручанням і попередженню проблем.

Співпраця між спортивними організаціями, освітніми установами та соціальними службами також має величезне значення. Створення програм, які поєднують навчання, тренування та соціальну підтримку, може зменшити ризик виникнення девіантних вчинків. Такі програми повинні включати елементи особистісного розвитку, самопізнання та стратегії вирішення конфліктів.

І на завершення, важливо зазначити, що девіантна поведінка в спорті не є лише індивідуальною проблемою; вона є відображенням більш широких соціальних і культурних чинників. Тому вирішення цієї проблеми вимагає системного підходу, що включає в себе зміни на рівні політики, освіти і культури. Тільки об'єднавши зусилля на всіх цих рівнях, можна досягти суттєвих змін у поведінці спортсменів та забезпечити їхнє психічне і фізичне здоров'я.

Висновки до першого розділу

У розділі 1 було детально проаналізовано теоретичні основи поняття норми та девіації, а також сутність девіації як предмета соціально-психологічного аналізу. Норма в психології визначається як ті характеристики особистості, які відповідають загальноприйнятим стандартам поведінки та емоційної реакції в суспільстві. Натомість девіація розглядається як відхилення від цих норм, що може проявлятися у формі девіантної поведінки, яка часто підлягає соціальному осуду. Важливим аспектом дослідження девіації є розуміння її багатогранності та можливих причин, що призводять до її виникнення, таких як соціальні, економічні, культурні та психологічні фактори. Основні види девіантної поведінки, що вивчаються, охоплюють широкий спектр вчинків — від легких порушень норм до серйозних правопорушень, що підкреслює складність і неоднозначність цього явища.

Крім того, розглянуто причини та фактори, які впливають на формування девіантної поведінки. Соціальні умови, виховання, групові норми та індивідуальні особливості особистості є ключовими елементами, що визначають схильність до девіації. Особливо важливим є вивчення впливу спортивного середовища на молодих спортсменів, оскільки він може як сприяти розвитку позитивних рис, так і підштовхувати до негативної поведінки. Девіації в спортивному контексті часто призводять до психічних і фізичних проблем, що підкреслює необхідність своєчасного виявлення та корекції таких явищ.

Отже, результати цього розділу вказують на важливість комплексного підходу до розуміння девіації в контексті психологічного здоров'я юних спортсменів. Психологічне здоров'я спортсмена має бути пріоритетом, і профілактика девіантної поведінки повинна включати не лише індивідуальну терапію, але й зміни в спортивній культурі та соціальному середовищі, які б сприяли здоровому розвитку особистості.

Результати теоретичного дослідження були викладені в VII Всеукраїнська науковій електронній конференції «Актуальні проблеми психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб'єктів спортивної діяльності» [47].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ

2.1. Методологія і методи дослідження девіантної поведінки у спортсменів віком 12-16 років.

Методологія дослідження девіантної поведінки у спортсменів віком 12-16 років є багатогранною і охоплює різні підходи, які дозволяють комплексно оцінити цю явище. Основною метою дослідження є виявлення факторів, які сприяють або, навпаки, перешкоджають розвитку девіантної поведінки серед юних спортсменів. Для досягнення цієї мети важливо використовувати різноманітні методи, що включають як якісні, так і кількісні підходи.

Один із ключових етапів у методології дослідження полягає в формулюванні гіпотез, що базуються на попередньому аналізі літератури та теоретичних концепцій. Це може включати гіпотези щодо зв'язку між соціальними умовами, особистісними характеристиками та рівнем девіантної поведінки.

Для досягнення цілей магістерської роботи, які передбачають визначення характеристик нормативної та девіантної поведінки, вивчення індивідуально-психологічних чинників, що сприяють схильності до девіантних проявів, а також аналіз причин і умов їх формування у юних спортсменів, були застосовані такі методи:

- **теоретичні** – аналіз і узагальнення фахової психологічної літератури, наукових джерел з проблем магістерського дослідження; статистичних даних, аналітичних матеріалів у періодичних виданнях з психології і педагогіки; використання Інтернет-ресурсів.
- **емпірично-діагностичні** – спостереження, тестування, обробка і аналіз кількісних та якісних емпіричних результатів з використанням елементів

математичної статистики, експериментально-психологічного дослідження, різноманітних психодіагностичних методик, а саме: *для визначення рівня особистісної та ситуативної тривожності, що може бути фактором, пов'язаним із девіантною поведінкою* (використаний опитувальник Спілбергера-Ханіна. *Визначення компонентів особистості юних спортсменів та їх схильності до екстраверсії-інтроверсії та нейротизму*, за допомогою методика Г.Айзенка на визначення типу темпераменту. *Дослідження акцентуації характеру «Характерологічний опитувальник» Леонгарда-Шмішека* дозволить виявити домінуючі акцентуації особистості, які є пограничними проявами між нормою та патологією. *Методика дослідження локусу контролю*, запропонована Джуліаном Роттером, дозволить визначити, наскільки юний спортсмен вважає себе відповідальним за власні успіхи та невдачі. *Діагностика потреб в пошуку відчуттів* за допомогою методики М.Цукермана.

2.2. Опис вибірки дослідження та обґрунтування вибору методів діагностики

Вибір методів діагностики обумовлений необхідністю комплексного підходу до вивчення девіантної поведінки, що включає як кількісні, так і якісні дослідження. Основними методами діагностики були спостереження, опитування та тестування юних спортсменів за класифікацією спортивних ігор (волейбол, баскетбол, футбол).

База дослідження - Ревненський ліцей, Київської області, Бориспільського району. У дослідженні брали участь учні 8-го та 9-го класів, загальна кількість яких становила 50 чоловік, з яких 35 - жіночої статі, 15 - чоловічої.

Таким чином, обрана вибірка та методи діагностики забезпечили всебічний аналіз девіантної поведінки спортсменів, що дозволяє зробити висновки щодо її причин, проявів та можливих шляхів корекції. Це, в свою

чергу, сприятиме підвищенню психічного здоров'я та загального благополуччя юних атлетів.

1. Методика дослідження тривожності (Ч. Д. Спілбергера і Ю. А. Ханіна)

Мета дослідження: оцінка видів тривожності юних спортсменів. Тривожність зазвичай розуміють як специфічний емоційний стан, що проявляється у вигляді емоційної напруги, страхів та занепокоєння, які можуть заважати ефективній діяльності, взаємодії та спілкуванню з іншими людьми. Водночас тривожність є важливою індивідуальною рисою, яка може слугувати однією з причин виникнення девіацій.

Визначено, що існують два різні види тривожності: особистісна і ситуаційна. Під особистісною тривожністю розуміється індивідуальна риса людини, яка відображає схильність до емоційно негативних реакцій на різні життєві кризи, що несуть у собі загрозу для особистісного «Я». Ситуаційна тривожність визначається як тимчасовий стан тривожності, який породжується певною суб'єктивною ситуацією (наприклад, стресові ситуації, конфлікти у взаємодії, проблеми в особистому житті тощо) (Додаток А).

Варто акцентувати увагу на тому, що використана методика є дієвим психологічним інструментом для дослідження рівня тривожності особистості юних спортсменів. У нашому дослідженні дана методика, допомогла розглянути структуру психологічного здоров'я атлетів з двох сторін, таких як: психічний стан досліджуваного та стійку індивідуальну характеристику його поведінки. На нашу думку, тривожність не завжди є негативною рисою, а навпаки певний рівень тривожності відображає природну (об'єктивну) потребу активної особистості. При цьому існує оптимальний індивідуальний рівень «корисної тривоги», який сприяє ефективній діяльності.

Відтак, шкала самооцінки людини складається із двох частин, які зумовлюють реактивну (РТ, вислови 1-20) та особистісну (ОТ, вислови 21- 40) тривожність.

Показники РТ і ОТ підраховуються за формулами: $РТ = E_1 - E_2 + 35$, де E_1 –сума закреслених цифр на бланку в пунктах шкали 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 44 18; E_2 – сума інших закреслених цифр (пункти 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20). $ОТ = E_1 - E_2 + 35$, де E_1 – сума закреслених цифр на бланку в пунктах шкали 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40; E_2 – сума інших цифр в пунктах 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

Учасникам дослідження пропонується уважно прочитати кожне з наведених нижче суджень (Таблиця 2.1., Таблиця 2.2.) і закреслити у відповідній графі праворуч ту чи іншу цифру в залежності від того, як вони, зазвичай, себе почувають. Над відповідями не потрібно довго думати, оскільки правильних і неправильних відповідей немає.

Таблиця 2.1.

Шкала реактивної тривожності

Питання	Ні, це не так	Мабуть, так	Вірно	Абсолютно вірно
1. Я спокійний	1	2	3	4
2. Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3. Я перебуваю в напрузі	1	2	3	4
4. Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5. Я почуваюся вільно	1	2	3	4
6. Я засмучений	1	2	3	4
7. Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8. Я відчуваю себе відпочившим	1	2	3	4

9. Я стурбований	1	2	3	4
10. Я відчуваю почуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11. Я впевнений у собі	1	2	3	4
12. Я нервую	1	2	3	4
13. Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14. Я збуджений	1	2	3	4
15. Я не відчуваю скутості, напруги	1	2	3	4
16. Я задоволений	1	2	3	4
17. Я стурбований	1	2	3	4
18. Я занадто збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19. Мені радісно	1	2	3	4
20. Мені приємно	1	2	3	4

Таблиця 2.2.

Шкала особистісної тривожності

Питання	Майже ніколи	Інколи	Часто	Майже завжди
21. Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22. Я дуже швидко втомлююся	1	2	3	4
23. Я легко можу заплакати	1	2	3	4

24. Я хотів би бути таким же щасливим, як інші люди	1	2	3	4
25. Нерідко я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
26. Звичайно я відчуваю себе бадьорим	1	2	3	4
27. Я спокійний, холонокровний і зібраний	1	2	3	4
28. Очікувані труднощі зазвичай дуже турбують мене	1	2	3	4
29. Я занадто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30. Я цілком щасливий	1	2	3	4
31. Я приймаю все близько до серця	1	2	3	4
32. Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4
33. Зазвичай я відчуваю себе в безпеці	1	2	3	4
34. Я намагаюся уникати критичних ситуацій	1	2	3	4
35. У мене буває хандра	1	2	3	4
36. Я задоволений	1	2	3	4
37. Всякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38. Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу забути про них	1	2	3	4
39. Я урівноважений людина	1	2	3	4

40. Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4
--	---	---	---	---

Інтерпретація результатів методики:

- ❖ до 30 балів – низька тривожність;
- ❖ 31-45 балів – помірна тривожність;
- ❖ 46 і більше балів – висока тривожність.

2. Тест-опитувальник Г.Айзенка на визначення типу темпераменту (ЕРІ) (Додаток Б).

Мета дослідження: визначення типу темпераменту юних спортсменів.

Методика є ефективним психологічним інструментом для визначення типу темпераменту, заснованим на двох ключових шкалах: екстраверсія–інтроверсія та емоційна стабільність–нестабільність (нейротизм). Також він включає шкалу брехливості, що дозволяє оцінити схильність до соціальної бажаності відповідей.

Обробка результатів:

- ❖ **щирість:** відповіді «так» на запитання 6, 24, 36; відповіді «ні» на запитання 12, 18, 30, 42, 48, 54.
- ❖ **екстраверсія:** відповіді «так» на запитання 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 49, 53, 56; відповіді «ні» на запитання: 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.
- ❖ **нейротизм:** відповіді «так» на запитання 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 47, 50, 52, 55, 57; відповідей «ні» – немає.

Інтерпретація результатів дослідження здійснювалася за допомогою поданих нижче діагностичних таблиць (Табл. 2.3., Табл. 2.4.)

Таблиця 2.3.

Інтерпретація показників за шкалою «Щирість»

Показник	Інтерпретація
0-3	Відвертий
4-6	Ситуативний

7-9	Брехливий
-----	-----------

Обробка результатів методики передбачає першочергову оцінку за шкалою «Щирість». Ця шкала визначає схильність спортсмена відповідати соціально бажаним чином. Якщо показник за цією шкалою перевищує 5 балів, це може свідчити про недостатню щирість у відповідях на тестові запитання.

Таблиця 2.4.

**Інтерпретація показників за шкалами «Екстраверсія» та
«Невротизм»**

Показник	0-6	7-10	11-14	15-18	19-24
Шкала «Екстраверсія»	Інтроверт	Потенційний інтроверт	Амбіверт	Потенційний екстраверт	Екстраверт
Шкала «Невротизм»	Конкордант	Потенційний конкордант	Нормостенік	Потенційний дискордант	Дискордант

Поєднання характеристик за двома шкалами вкаже нам на тип темпераменту досліджуваного, його індивідуально-психологічні властивості, динаміку перебігу психічної діяльності й поведінки, схильність до девіацій (Рис. 2.1.).

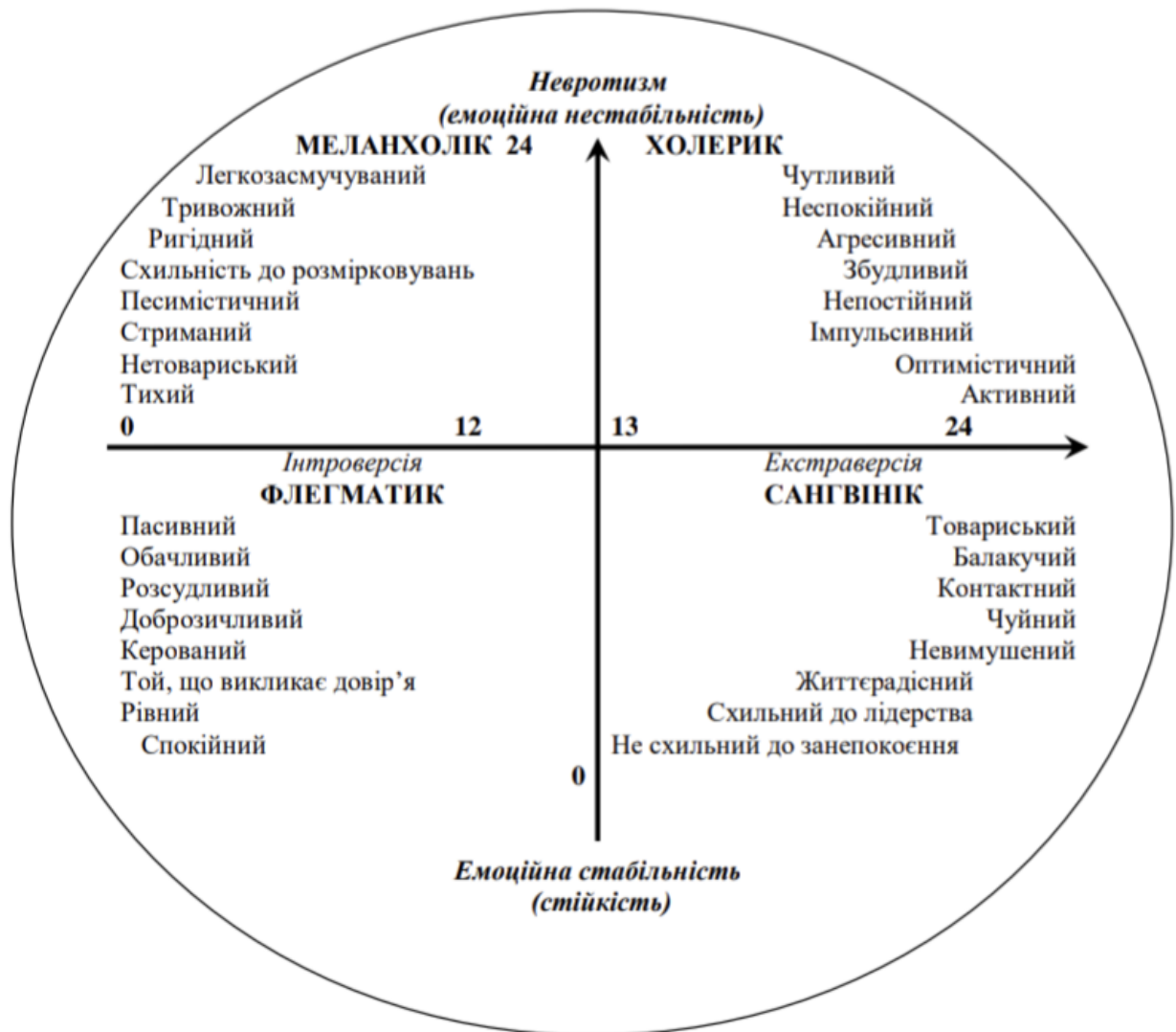

Рис. 2.1. Коло «Айзенка»

3. Методика виявлення акцентуацій характеру (тест-опитувальник Леонгарда-Шмішека)

Мета дослідження: виявлення найбільш стійких рис особистості юного спортсмена, що призводять до появи характерологічних, психопатологічних девіацій.

В основі методики лежить концепція, згідно якої акцентуація – це «загострення» деяких індивідуальних рис особистості. На підставі акцентуацій можуть виникати різні розлади: девіація поведінки, гострі афективні реакції, психічні неврози, істероїдні, маніакально-депресивні стани тощо. Тест містить 10 шкал, що являють собою перелік із 88 питань, які передбачають один із двох варіантів відповідей: «так» або «ні». Під час тестування поряд з номером обраного пункту досліджуваній ставить знак «+»

або «–». Пропоновані запитання стосуються різних сфер життя досліджуваного, тому надають можливість фіксувати появу характерологічних девіацій, деформацій в особистісному розвитку (Додаток В).

Максимальний показник кожного типу акцентуації – 24 бали. Ознакою акцентуації, тобто наявності високого рівня даної властивості, вважається показник, що перевищує 12 балів (Табл. 2.5.)

Таблиця 2.5.

Види акцентуацій

№	Тип акцентуації	Номери запитань кожної шкали	Коефіцієнт
1.	Гіпертимний	(+) «Так»: 1,11,23,33,45,55,67,77 (-) «Ні»: немає	3
2.	Тривожний	(+) «Так»: 16,27,38,49,60,71,82 (-) «Ні»: 5	3
3.	Дистимний	(+) «Так»: 21,43,44,75,87 (-) «Ні»: 30, 53, 65	3
4.	Педантичний	(+) «Так»: 4,14,17,26,39,48,58,61,70,80,83 (-) «Ні»: 36	2
5.	Збудливий	(+) «Так»: 8,20,31,42,52,64,76,86 (-) «Ні»: немає	3
6.	Емотивний	(+) «Так»: 3,13,35,47,57,69,79 (-) «Ні»: 25	3
7.	Застряглий	(+) «Так»: 2,10,24,34,37,56,68,78,81 (-) «Ні»: 12,46,59	2
8.	Демонстративний	(+) «Так»: 7,15,19,29,41,63,66,73,85,88 (-) «Ні»: 9,51	2
9.	Циклоїдний	(+) «Так»: 6,18,28,40,50,62,72,84 (-) «Ні»: немає	3
10.	Екзальтований	(+) «Так»: 22,32,54,76 (-) «Ні»: немає	6

4. Методика дослідження локусу контролю, запропонована Джуліаном Ротгером

Мета дослідження: визначення схильності особистості до інтернального або екстернального локусу контролю. Це психологічна характеристика, яка описує, наскільки людина вважає, що контроль над подіями у її житті залежить від неї самої (інтернальний локус контролю) або від зовнішніх факторів, таких як випадок, доля чи інші люди (екстернальний локус контролю).

Методика складається з опитувальника на 29 попарних запитань одному з яких необхідно надати перевагу. Під час тестування слід вирішити, з яким досліджуваний згодний більшою мірою. На бланку відповідей досліджуваний обводить одну з літер - «А» або «Б» (Додаток Г).

Загальна та максимальна сума балів за інтернальністю та екстернальністю становить 23, оскільки 6 із 29 питань є фоновими.

Обробка результатів:

❖ **Шкала екстернальності:** 2а, 3б, 4б, 5б, 6а, 7а, 9а, 10б, 11б, 12б, 13б, 15б, 16а, 17а, 18а, 20а, 21а, 22б, 23а, 25а, 26б, 28б, 29а.

❖ **Шкала інтернальності:** 2б, 3а, 4а, 5а, 6б, 7б, 9б, 10а, 11а, 12а, 13а, 15а, 16б, 17б, 18б, 20б, 21б, 22а, 23б, 25б, 26а, 28а, 29б.

5. Методика діагностики потреб в пошуку відчуттів М.Цукермана

Мета дослідження: визначення рівня потреби особистості в пошуку нових, інтенсивних і різноманітних відчуттів. Вона спрямована на оцінку схильності до ризикової поведінки, любові до пригод і новизни, а також стійкості до рутини.

Спортсменам пропонується ряд тверджень, об'єднаних в пари. З кожної пари необхідно вибрати одне твердження, яке людина вважає найбільш характерним для себе. Доцільно зазначити, що тест складається із 16 тверджень. Обробка результатів здійснюється наступним чином: 1а, 2а, 3б, 4б, 5б, 6б, 7б, 8б, 9а, 10б, 11а, 12б, 13б, 14б, 15а, 16б. Кожна відповідь, яка співпала з ключем, оцінюється в один бал. Отримані бали підсумовуються, а сума збігів є показником рівня потреби у відчуттях (Табл.2.6.).

Таблиця 2.6.

Інтерпретація показників

Показник	Інтерпретація
0-5	низький рівень
6-10	середній рівень
11-16	високий рівень

2.3. Організація наукового дослідження

Дослідження проводилося в Ревненському ліцеї. Кількість досліджуваних становила 50 чоловік, з яких 35 осіб – жіночої статі, 15 особи – чоловічої. Вік досліджуваних коливався від 12 до 16 років.

Перший етап – аналіз і узагальнення даних спеціальної літератури(вітчизняних та зарубіжних джерел з проблем магістерського дослідження); вивчення статистичної інформації, аналітичних матеріалів окресленої нами проблематики у періодичних виданнях з психології, педагогіки, медицини тощо; використання найновіших Інтернет-ресурсів; практичного досвіду провідних фахівців у галузі сучасної девіантології.

Другий етап – експериментально-психологічне дослідження, використання різноманітних психодіагностичних методик для з'ясування причин виникнення й поширення девіацій у спортивному середовищі; аналіз індивідуально-психологічних чинників схильності до девіантогенних проявів у спортсменів- студентів НУФВСУ, а також розробка ефективних методів профілактики, діагностики, корекції девіантних явищ з метою збереження як психічного, так і фізичного здоров'я кваліфікованих спортсменів.

Проведення досліджень у відповідному напрямку передбачало здійснення наступних заходів:

- тематичні лекції з девіантологічної проблематики;
- заповнення анкети з метою отримання загальних відомостей про досліджуваного спортсмена (П.І.Б., вік, стан здоров'я, спрямованість особистості, вольові якості, провідні зацікавлення, загальний

культурний кругозір, самооцінка та рівень домагань, взаємодія в колективі тощо);

- виховні бесіди з питань профілактики девіантних явищ серед юних спортсменів;
- психодіагностичне тестування юних спортсменів з метою виявлення схильності до девіацій;
- проведення тренінгів з метою профілактики девіантних проявів у спортивному колективі.

Третій етап – комп'ютерна обробка результатів магістерського дослідження з використанням засобів математичної статистики, а також наукове обґрунтування, інтерпретація отриманих теоретико-практичних положень, розробка корисних практичних рекомендацій для збереження здоров'я та гармонійного (всебічного) розвитку кваліфікованих спортсменів.

Отже, враховуючи все вищезазначене, можемо констатувати: підібрані для дослідження методи повністю дозволили вирішити поставлені нами завдання

Висновки до другого розділу

В результаті емпіричного дослідження девіантної поведінки у юних спортсменів віком 12-16 років було використано комплексний підхід, що включав як кількісні, так і якісні методи діагностики. Це дозволило отримати всебічне уявлення про специфіку девіацій у спортивному середовищі, а також їх взаємозв'язок із психічним і фізичним здоров'ям молодих атлетів.

Для розв'язання завдань магістерської використовувалися наступні методи:

- теоретичні – аналіз і узагальнення фахової психологічної літератури, наукових джерел з проблем магістерського дослідження; статистичних даних, аналітичних матеріалів у періодичних виданнях з психології і педагогіки; використання Інтернет-ресурсів.
- емпірично-діагностичні – спостереження, тестування, обробка і аналіз кількісних та якісних емпіричних результатів з використанням елементів математичної статистики, експериментально-психологічного дослідження, різноманітних психодіагностичних методик, а саме: для визначення рівня особистісної та ситуативної тривожності, що може бути фактором, пов'язаним із девіантною поведінкою (використаний опитувальник Спілбергера-Ханіна. Визначення компонентів особистості юних спортсменів та їх схильності до екстраверсії-інтроверсії та нейротизму, за допомогою методика Г.Айзенка на визначення типу темпераменту. Дослідження акцентуації характеру «Характерологічний опитувальник» Леонгарда-Шмішека дозволить виявити домінуючі акцентуації особистості, які є пограничними проявами між нормою та патологією. Методика дослідження локусу контролю, запропонована Джуліаном Роттером, дозволить визначити, наскільки юний спортсмен вважає себе відповідальним за власні успіхи та невдачі. Діагностика потреб в пошуку відчуттів за допомогою методики М.Цукермана.

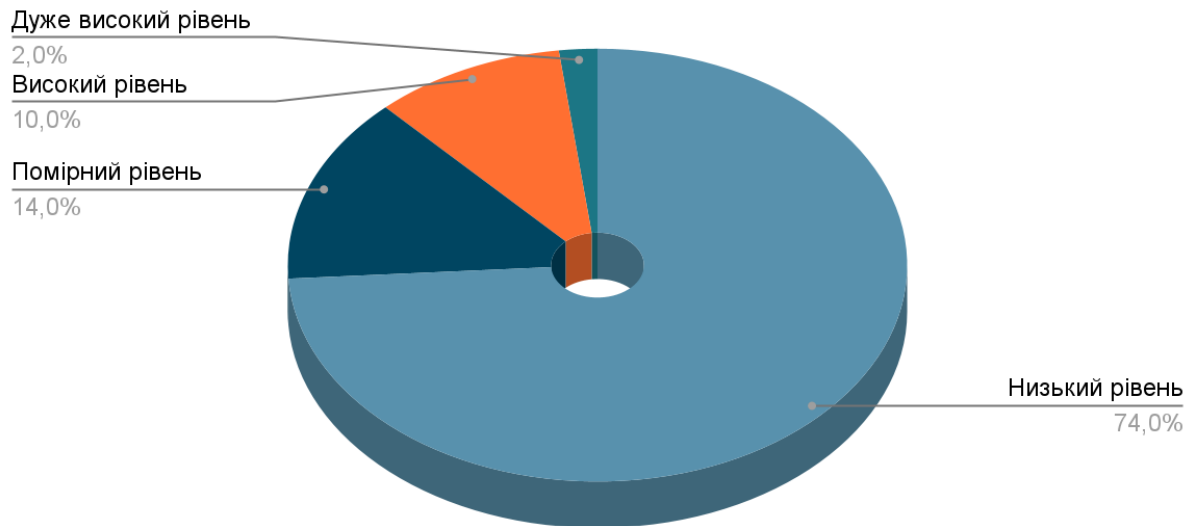
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ

3.1. Обговорення результатів дослідження

На основі результатів, отриманих на початковому етапі дослідження, були встановлені такі результати.

Згідно з проведеним дослідженням, результати показали, що в 8-х та 9-х класах існує різноманітність у рівні тривожності серед учнів. За методикою Спілбергера-Ханіна встановлено, що переважає низький рівень реактивної тривожності, який спостерігається у 74% опитаних, що може вказувати на їхню здатність ефективно адаптуватися до стресових ситуацій. Помірний рівень реактивної тривожності виявлено у 14%, високий у 10%, а дуже високий лише у 2% учнів, що демонструє обмежену кількість респондентів із потенційно високою емоційною чутливістю до ситуативних подразників. Щодо показників особистісної тривожності, 24% учнів мають низький рівень, що корелює зі стабільною емоційною саморегуляцією; 64% демонструють помірний рівень, який є нормою для підліткового віку; тоді як високий рівень у 8% та дуже високий у 4% можуть вказувати на значну схильність до емоційного напруження як стійкої риси (рис. 3.1).

Рівень реактивної тривожності

Рівень особистісної тривожності

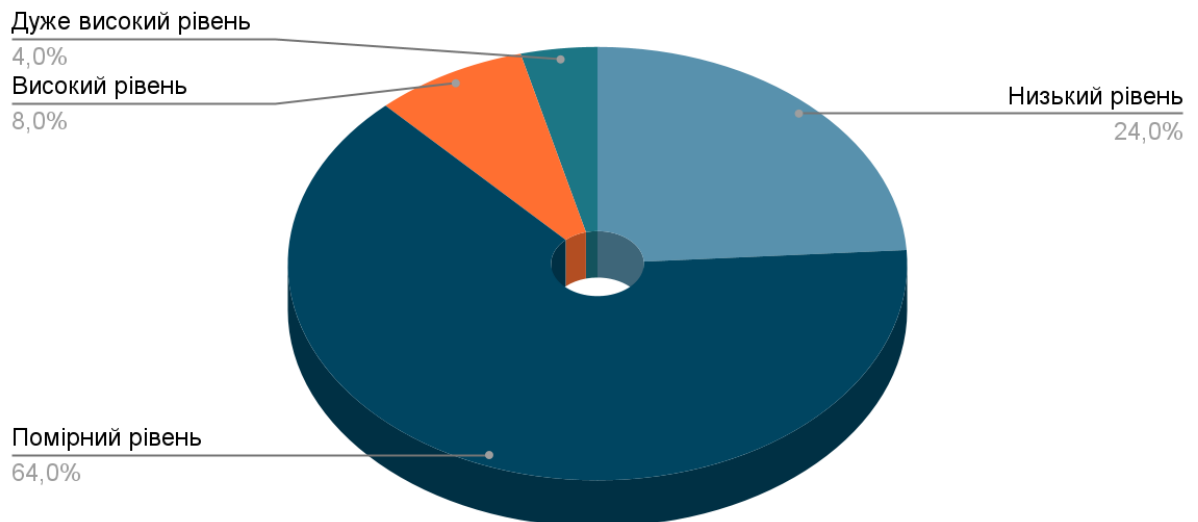

Рис. 3.1. Результати опитування юних спортсменів за методикою (Ч. Д. Спілберга і Ю. А. Ханіна)

Високий та дуже високий рівні як реактивної, так і особистісної тривожності можуть бути предикторами девіантної поведінки серед юних спортсменів. Емоційна нестабільність, спричинена тривожністю, здатна провокувати неадекватні реакції на спортивні невдачі, конфлікти в команді чи надмірну самокритику, що може призводити до порушення дисципліни, агресивності чи уникнення відповідальності. Водночас низький рівень тривожності не завжди гарантує адаптацію, оскільки він може свідчити про недостатню мотивацію до змагань або байдужість до результатів діяльності. На нашу думку, оптимальний розвиток особистості спортсмена передбачає збереження помірного рівня тривожності, який сприяє мобілізації ресурсів і підвищенню ефективності дій у напружених ситуаціях.

Тест-опитувальник Г.Айзенка на визначення типу темпераменту дав змогу виявити, як різні типи темпераменту можуть впливати на відхилення у поведінці. За результатами нашого дослідження, більшість юних спортсменів переважно меланхоліки (рис. 3.2.).

Визначення типу темпераменту у юних спортсменів

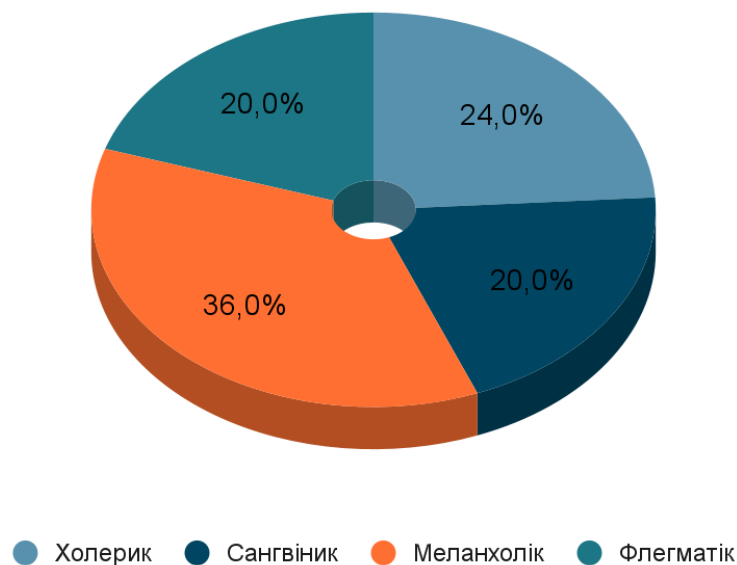

Рис. 3.2. Типи нервової системи юних спортсменів

Переважання меланхолічного типу темпераменту є важливим фактором для аналізу, оскільки меланхоліки характеризуються підвищеною емоційною чутливістю, схильністю до самоаналізу, підвищеним рівнем тривожності та складністю адаптації до стресових ситуацій. З огляду на раніше отримані дані, що виявили у частини учнів високі та дуже високі рівні як реактивної, так і особистісної тривожності, ми припускаємо, що меланхоліки складають значну частку цієї групи.

На нашу думку, меланхоліки, через властиву їм емоційну нестабільність, можуть бути більш вразливими до ситуаційних стресів, пов'язаних зі спортивною діяльністю, таких як змагання, конфлікти в команді чи критика з боку тренера. Це підвищує ризик прояву девіантної поведінки, яка може виражатися у вигляді уникнення відповідальності, пасивного опору, емоційних зривів або навіть агресивності у відповідь на фрустрацію.

За допомогою «Характерологічного опитувальника» К.Леонгарда було встановлено акцентуації характеру учнів 8-х та 9-х класів (рис. 3.3.).

Характерологічні відхилення як наслідок посилення окремих рис особистості (наявність акцентуацій).

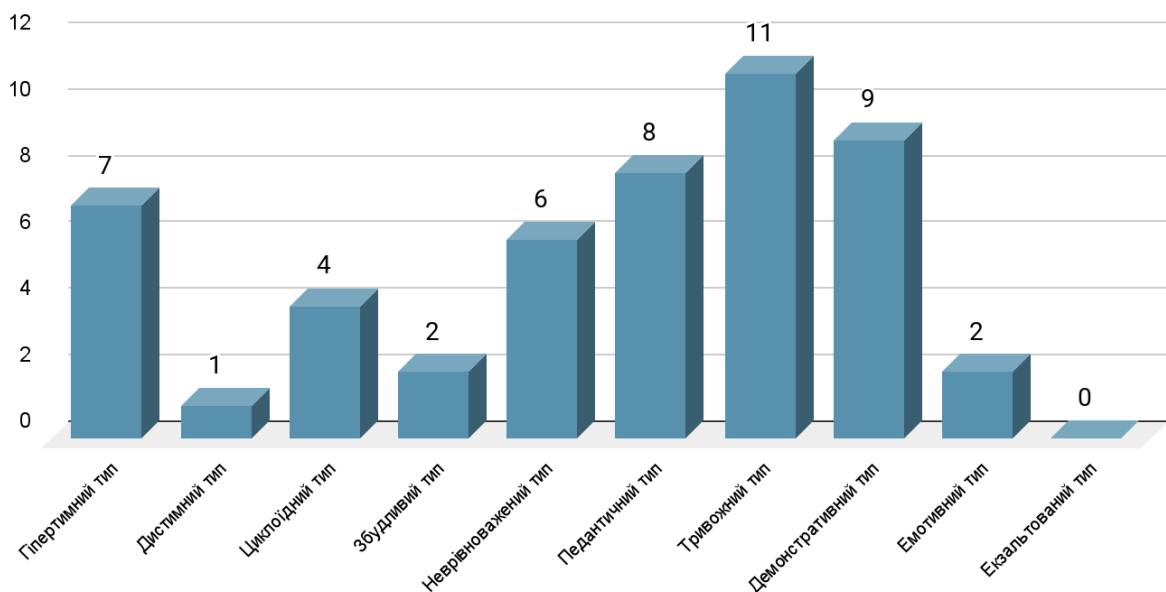
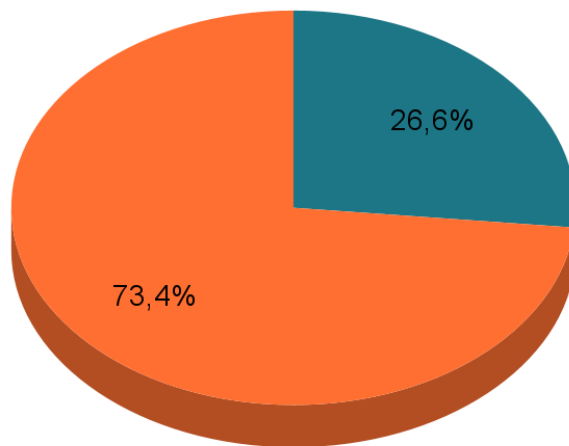

Рис. 3.3. Результати акцентуацій характеру(за опитувальником Г.Леонгарда

Результати дослідження демонструють різноманітний спектр домінуючих рис, серед яких найбільш поширеними є тривожний, демонстративний та педантичний типи. Ці дані свідчать про значний вплив акцентуацій характеру на поведінку підлітків, що може мати важливі наслідки для їх соціального та психологічного розвитку.

Методика дослідження локусу контролю (запропонована Дж. Роттером) дозволила оцінити рівень відповідальності особистості за події, що відбуваються в її житті, визначаючи схильність до інтернального (внутрішнього) або екстернального (зовнішнього) типу контролю. Ми дійшли висновку, що у юнаків і у дівчат відрізняється тип контролю (рис. 3.4.).

Локус контроль у юнаків

● Інтернальний тип ● Екстернальний тип

Локус контроль у дівчат

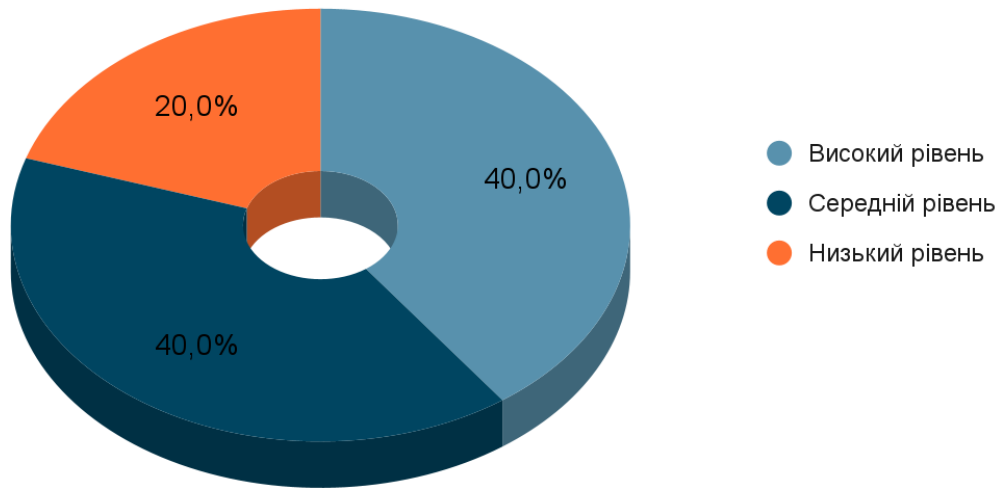
Рис. 3.4. Результати опитування юних спортсменів за методикою (Дж.Роттера)

Ці результати можуть мати суттєвий вплив на формування девіантної поведінки серед юних спортсменів. Юнаки з екстернальним типом локусу контролю можуть частіше перекладати відповідальність за свої невдачі на зовнішні фактори, що може знижувати їх мотивацію до самовдосконалення та усвідомлення необхідності змін у власній поведінці. Вони можуть бути схильні до демонстрації девіантної поведінки, такої як ухилення від відповідальності за власні дії, звинувачення тренерів, суддів чи випадковості у своїх поразках. Водночас, дівчата з інтернальним локусом контролю, як правило, більш схильні до внутрішньої рефлексії та самоконтролю, що може знижувати ймовірність девіантної поведінки, оскільки вони більш активно шукають шляхи для подолання труднощів та вдосконалення своїх навичок.

За результатами методики діагностики потреб у пошуку відчуттів М. Цукермана (рис. 3.5.), було визначено, що юнаки (40%) частіше мають високу потребу в нових відчуттях порівняно з дівчатами (28,7%). На нашу думку, це

може бути зумовлено особливостями статево-рольової соціалізації та біопсихологічними чинниками.

Потреба в пошуку відчуттів у юнаків

Потреба в пошуку відчуттів у дівчат

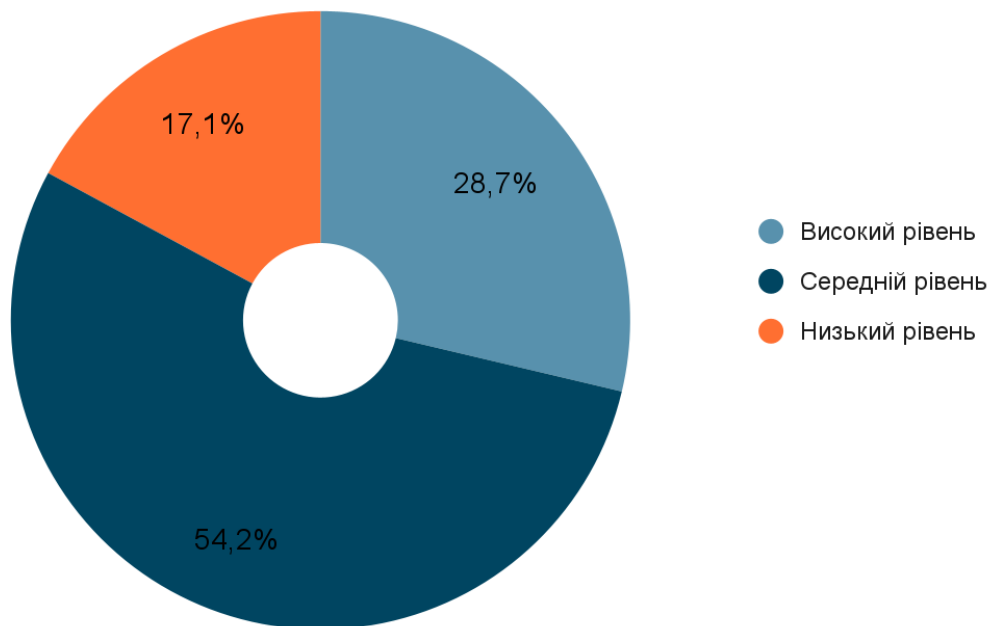

Рис.3.5. Результати діагностики потреб в пошуку відчуттів

Підлітки з високим рівнем потреби в пошуку відчуттів можуть бути схильні до ризикованої поведінки, яка в контексті спортивної діяльності може як мати конструктивний характер (участь у видах спорту, що потребують високого рівня ризику, сміливості чи швидких рішень), так і проявлятися у формі девіантних дій (участь у антисоціальних діях, порушення дисципліни). В свою чергу, юні спортсмени з низьким рівнем потреб, який спостерігається у меншій частині підлітків, знижує ймовірність проявів девіантної поведінки, але може вказувати на ризик недостатньої мотивації до активної участі у динамічних чи емоційно насичених спортивних заходах.

Таким чином, застосування цього комплексу методик дозволило виявити взаємозв'язок між індивідуально-психологічними характеристиками юних спортсменів та їхньою потенційною схильністю до девіантної поведінки, що стало основою для розробки превентивних і профілактичних заходів, спрямованих на зниження ризику девіацій у спортивному середовищі.

На нашу думку, на виявлення відхилень у поведінці підлітків можуть впливати різноманітні фактори, зокрема акцентуації характеру, рівень агресії та рівень психологічного здоров'я.

Отже, юнацький вік представляє собою значущий період у формуванні та розвитку психіки та особистості. Цей період характеризується новими видами активності, проявом кризових моментів, особливим соціальним контекстом. Відбуваються значні трансформації у сферах інтелектуального, мотиваційного та емоційно-вольового розвитку, а також у формуванні самосвідомості. У випадку несприятливих соціально-психологічних умов можуть виникати труднощі у становленні особистості, включаючи формування акцентуацій характеру. Усвідомленням дорослими (батьками, педагогами) особливостей цього періоду та індивідуальних особливостей кожного підлітка можна забезпечити ефективне керівництво його психічним та особистісним розвитком, а також запобігти й вирішити можливі проблеми та труднощі [20, с.37].

3.2. Профілактична робота з девіацією у юних спортсменів

Науково-педагогічний аналіз підтверджує, що під профілактикою девіантної поведінки дітей підліткового віку розуміється система управлінських заходів, спрямованих на формування в них стійкого імунітету до негативного впливу зовнішнього середовища та на запобігання виникненню асоціальних та антигромадських проявів, а також на переосмислення їхнього відношення до оточуючої дійсності шляхом виховання та перевиховання [21, с.148].

Основна мета такої діяльності полягає в сприянні адаптації дітей у соціальному середовищі, підтримці позитивних відносин, вирішенні особистісних проблем та усвідомленні власної відповідальності за власні дії та обов'язки [33,с. 20].

Серед ключових методів запобігання відхилень у поведінці учнів початкової школи можна виокремити (рис.3.6).

Рис.3.6. Способи профілактики девіантної поведінки підлітків

Важливо відзначити, що існують два основних типи профілактичної роботи: первинна і вторинна. Первинна профілактика має на меті інформування та формування в особистості негативного ставлення до асоціальних норм поведінки та шкідливих звичок. До методів цієї форми профілактики відносяться різноманітні інтерактивні заходи, такі як рольові ігри, психотерапія, саморегуляція, тренінги та інші, спрямовані на створення стійкого негативного ставлення до асоціальної поведінки.

У другорядній профілактичній роботі акцентується на втручаннях, спрямованих на попередження розвитку асоціальної спрямованості та корекцію вже існуючих проявів девіантної поведінки. Ця форма профілактики включає широкий спектр заходів, таких як тренінги комунікативності,

психологічні консультації, організація спортивних заходів та культурних заходів, які сприяють утворенню позитивних соціальних навичок та зміцненню психологічної стійкості у підлітків.

Вторинна профілактика спрямована на обмеження поширення негативних явищ у суспільстві шляхом забезпечення різноманітних форм підтримки для осіб, які опинилися у складних ситуаціях. Серед цих заходів особливе місце відводиться осередкам допомоги особистості, які надають різноманітні послуги, такі як соціотерапевтичний курс «12 кроків», телефонні лінії довіри, анонімні кабінети для тестування на ВІЛ, консультативні пункти для батьків з дітьми, які мають ВІЛ-інфекцію або проблеми з наркотиками, мобільні консультаційні пункти, соціально-психологічні тренінги та центри ресоціалізації наркозалежної молоді. Цю роботу проводять фахівці різних сфер, включаючи вчителів, психіатрів, психотерапевтів, психологів, медичних працівників, а також представників громадських організацій та волонтерів.

Особливо важливими є тематичні заходи, проведені у сучасних школах, такі як дискотеки до Всесвітнього дня боротьби зі СНІДом. Під час таких заходів організовуються мікро конкурси, спрямовані на підвищення обізнаності з питань наркоманії, шкідливих звичок та безпечних статевих відносин. Учні виконують різноманітні інсценізації та рольові ігри, спрямовані на попередження інфікування ВІЛ та вміння відмовитися від наркотиків.

Серед методів саморегуляції, спрямованих на перетворення негативних емоцій у позитивні стани та розвиток мотивації до самовдосконалення, можна відзначити аутотренінгові, медитативні та релаксаційні вправи. Ці методи дозволяють особам підліткового віку виробляти навички керування диханням, розслаблення м'язів та впливу на внутрішні органи через підсвідомість. Вони можуть бути використані як у психологічних сесіях під керівництвом фахівця, так і самостійно у вільний час.

В сучасному суспільстві широко поширений волонтерський рух, який проявляється у виїзних лекціях та зустрічах з лікарями, психологами та

наркологами з підлітками. Цей рух спрямований на підтримку та надання допомоги особам молодшого віку в різних аспектах їхнього життя.

На нашу думку, профілактичні заходи, націлені на подолання девіантної поведінки підлітків, відображають складність виховної та соціальної практики, що передбачає не лише реакцію на виявлені прояви девіації, але й активне запобігання їх виникненню. Засоби профілактики здійснюються через розвиток у підлітків навичок соціальної адаптації та саморегуляції, а також формування позитивних стереотипів поведінки та ціннісних орієнтацій.

Ця мета досягається через впровадження комплексних освітніх програм, спрямованих на підвищення рівня самосвідомості та вміння управляти емоціями, розвиток комунікативних навичок та вміння вирішувати конфлікти конструктивно. Педагогічні колективи спільно з батьками здійснюють моніторинг та аналіз ситуацій, що можуть призвести до виникнення девіантної поведінки, розробляють імплементовані стратегії попередження та реагування на такі ситуації.

До профілактичних засобів також відносяться психологічні консультації та тренінги, спрямовані на підтримку психічного здоров'я та формування позитивного самовідчуття у підлітків. Ці заходи сприяють підвищенню рівня самоповаги та впевненості, а також розвитку адаптаційних механізмів у важких ситуаціях. Такий комплексний підхід дозволяє ефективно попереджувати та подолати девіантну поведінку серед підлітків, сприяючи їхньому гармонійному розвитку та соціальній інтеграції.

Отже, під профілактикою девіантної поведінки осіб підліткового віку розуміється система цілеспрямованих колективних та індивідуальних впливів на їхню свідомість, почуття та волю з метою формування імунітету до негативних впливів соціального середовища та попередження асоціальної поведінки, спрямованої проти громадських норм, та на переосмислення їхнього ставлення до навколишньої дійсності у процесі соціалізації.

Висновок до третього розділу

На основі проведеного емпіричного дослідження девіантної поведінки підлітків, враховуючи організацію та використання діагностичного інструментарію, а також аналіз отриманих результатів, можна зробити наступні висновки.

Дослідження виявило різноманітність форм та проявів девіантної поведінки серед підлітків, що вказує на складність цієї проблеми та необхідність комплексного підходу до її вивчення. Використання відповідного діагностичного інструментарію дозволило систематизувати та класифікувати ці прояви, що є важливим кроком у розумінні та аналізі девіантної поведінки. Аналіз результатів свідчить про необхідність подальшого дослідження цієї проблеми з метою розробки ефективних стратегій та програм профілактики та корекції девіантної поведінки серед підлітків.

ВИСНОВКИ

У розділі 1 було детально проаналізовано теоретичні основи поняття норми та девіації, а також сутність девіації як предмета соціально-психологічного аналізу. Норма в психології визначається як ті характеристики особистості, які відповідають загальноприйнятим стандартам поведінки та емоційної реакції в суспільстві. Натомість девіація розглядається як відхилення від цих норм, що може проявлятися у формі девіантної поведінки, яка часто підлягає соціальному осуду. Важливим аспектом дослідження девіації є розуміння її багатогранності та можливих причин, що призводять до її виникнення, таких як соціальні, економічні, культурні та психологічні фактори. Основні види девіантної поведінки, що вивчаються, охоплюють широкий спектр вчинків — від легких порушень норм до серйозних правопорушень, що підкреслює складність і неоднозначність цього явища.

Крім того, розглянуто причини та фактори, які впливають на формування девіантної поведінки. Соціальні умови, виховання, групові норми та індивідуальні особливості особистості є ключовими елементами, що визначають схильність до девіації. Особливо важливим є вивчення впливу спортивного середовища на молодих спортсменів, оскільки він може як сприяти розвитку позитивних рис, так і підштовхувати до негативної поведінки. Девіації в спортивному контексті часто призводять до психічних і фізичних проблем, що підкреслює необхідність своєчасного виявлення та корекції таких явищ.

Отже, результати цього розділу вказують на важливість комплексного підходу до розуміння девіації в контексті психологічного здоров'я юних спортсменів. Психологічне здоров'я спортсмена має бути пріоритетом, і профілактика девіантної поведінки повинна включати не лише індивідуальну терапію, але й зміни в спортивній культурі та соціальному середовищі, які б сприяли здоровому розвитку особистості.

В результаті емпіричного дослідження девіантної поведінки у юних спортсменів віком 12-16 років було використано комплексний підхід, що включав як кількісні, так і якісні методи діагностики. Це дозволило отримати всебічне уявлення про специфіку девіацій у спортивному середовищі, а також їх взаємозв'язок із психічним і фізичним здоров'ям молодих атлетів.

Експериментально-психологічне дослідження, включало в себе використання різноманітних психодіагностичних методик, а саме: для визначення рівня особистісної та ситуативної тривожності, що може бути фактором, пов'язаним із девіантною поведінкою (використаний опитувальник Спілбергера-Ханіна. Визначення компонентів особистості юних спортсменів та їх схильності до екстраверсії-інтроверсії та нейротизму, за допомогою методика Г.Айзенка на визначення типу темпераменту. Дослідження акцентуації характеру «Характерологічний опитувальник» К.Леонгарда дозволить виявити домінуючі акцентуації особистості, які є пограничними проявами між нормою та патологією. Методика дослідження локусу контролю, запропонована Джуліаном Роттером, дозволить визначити, наскільки юний спортсмен вважає себе відповідальним за власні успіхи та невдачі. Діагностика потреб в пошуку відчуттів за допомогою методики М.Цукермана.

Зібрані дані показали, що девіантна поведінка у юних спортсменів часто корелює з низьким рівнем психологічної підтримки, конфліктами в команді та стресовими ситуаціями під час змагань. Аналіз відповідей респондентів дозволив виявити основні причини девіацій, серед яких були відсутність належної мотивації, тиск з боку тренерів та батьків, а також соціальні фактори, такі як взаємодія з однолітками.

Опис вибірки та обґрунтування вибору методів діагностики підтвердили, що обрані підходи є ефективними для виявлення особливостей девіантної поведінки. Це, у свою чергу, дозволяє сформулювати рекомендації для тренерів та психологів щодо створення здорового спортивного середовища, яке б сприяло розвитку позитивної поведінки та психічного здоров'я юних

спортсменів. Загалом, результати підкреслюють необхідність інтеграції психологічних аспектів у тренувальний процес, що дозволить не лише підвищити спортивні досягнення, але й підтримати загальний розвиток особистості молодого атлета.

Отже, дослідження виявило різноманітність форм та проявів девіантної поведінки серед підлітків, що вказує на складність цієї проблеми та необхідність комплексного підходу до її вивчення. Використання відповідного діагностичного інструментарію дозволило систематизувати та класифікувати ці прояви, що є важливим кроком у розумінні та аналізі девіантної поведінки. Аналіз результатів свідчить про необхідність подальшого дослідження цієї проблеми з метою розробки ефективних стратегій та програм профілактики та корекції девіантної поведінки серед підлітків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусин Р. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 2022. №69. С.13-19.
2. Байзетінова Г.В. Особливості Я-концепції підлітків, батьки яких тривалий час перебувають за кордоном. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 5. С. 56-58
3. Бистрова Ю. Психологічні особливості конфліктної поведінки підлітків з інтелектуальною недостатністю. Дефектологія. 2006. № 4. С. 46-50
4. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій. К. 2006. 88 с.
5. Бондзик Д.М. Девіантна поведінка підлітків в умовах воєнного стану. Особистість, суспільство, війна: тези доповідей учасників міжнародного психологічного форуму, 2023. С.38-40.
6. Бохонкова Ю.О. Девіантна поведінка підлітків. IMPLEMENTATION OF MODERN SCIENCE AND PRACTICE, 2021. С.516-518.
7. Бурлака О. Особливості девіантної поведінки у дітей підліткового віку: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Університетська освіта в Україні у контексті інтеграції до європейського освітнього простору», 17–18 листопада 2020 р. Полтава, 2021. № 21. С. 94-98.
8. Волошенко М.О. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки: навч. посіб. до тренінг курсу. Одеса: Вид. Букаєв ВВ.,2015. 130 с.
9. Вольнова Л.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. К., 2016. 188 с.

10. Гурлева Т.С. Причини виникнення і перспективи попередження підліткової важковиховуванності. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 7. С. 6-10
11. Докторович М. Соціально-психологічна робота з проблемними підлітками. К.: Редакція загальнопедагогічних газет. 2013. 128 с.
12. Дмитрішена Н. Психологічні завдання підлітка і його потреби. Психолог. 2010. Лютий (№ 8). С. 17-19
13. Дроздов О.Ю. Фактори виникнення та розвитку агресивної поведінки. Практична психологія та соціальна робота. 2009. № 2. С. 58-71
14. Єфремова Г.Л. Девіантна поведінка підлітків. Шкільному психологу. Усе для роботи. 2013. № 4. С. 1-8
15. Жмирко В.С. Девіантна поведінка сучасних підлітків: причини і способи подолання. МЦНД: Сучасний педагог та теорія педагогіки, філологічні диспути та наука про мову, 2021. С. 8-10.
16. Заїка В.М. Індивідуально-психологічні особливості прояву агресивної поведінки в підлітковому віці. Інноваційний потенціал та правове забезпечення соціально-економічного розвитку України: виклик глобального світу: матеріали Міжн. наук.-практ. конф., м. Полтава, 16-17 травня 2018 р. : у 3 т. Т. 1. К.: Університет «Україна», 2018. С. 39 – 49.
17. Заїка В.М. Особливості виявлення схильності до девіантної поведінки в підлітковому віці. Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 10 грудня 2019 року. Полтава : Полтавський інститут економіки і права Університету «Україна», 2019. С. 116 – 119.
18. Заїка В.М. Психологічні особливості прояву агресивних тенденцій у підлітковому віці. *Habitus*. № 36. 2022. С. 82 – 86.
19. Калінчук Л.О. Девіантна поведінка підлітків як психолого-педагогічна проблема. збірник матеріалів I Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 26-27 лютого 2024 року). С.88-97.

20. Кизима Н.Ю. Причини агресії і шляхи її подолання. К.: Наука. 2019. С. 238.
21. Кириченко Р.В. Дослідження проблеми агресивної поведінки сучасної молоді. *Scientific Journal Virtus*. 2017. July. № 15. С. 51–54.
22. Коваль М. Вплив стресу на розвиток психосоматичних захворювань у підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 11. С. 14-17
23. Ковальчук З. Самотність як детермінанта девіантної поведінки підлітка. *Психологія особистості*, 2021. №11.1. С.59-66.
24. Кравченко Т. Вплив сім'ї на соціалізацію підлітків. *Соціальна психологія*. 2007. Спеціальний випуск. С.181-188
25. Кучерук М.М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: тренінг. Шкільному психологу. *Усе для роботи*. 2013. № 11. С. 29- 31.
26. Лепешко А.В. Особливості девіацій у сучасної української молоді. Дослідження особистості та групи в етнічній і крос-культурній психології. 2016. С. 329–332.
27. Манілов І. Взаємозв'язок сугестивності та акцентуованості підлітків-девіантів. *Соціальна психологія*. 2009. № 3. С. 138-146
28. Марунчак В. Соціально-психологічні аспекти формування девіантної поведінки особистості в умовах соціокультурного простору. К. 2005. С. 15-42
29. Маценко В.О. Девіантна поведінка особистості. *Психолог*. №25. 2010. 32с.
30. Немец Г.М. Програма корекції вад особистісного розвитку підлітків. *Психологічна Газета*. 2010. Травень (№ 9). С. 16-23
31. Оверченко А.І. Методика дослідження психологічних особливостей правосвідомості підлітків. *Практична психологія та соціальна робота*. 2011. № 5. С. 21-30
32. Орел Г.О. Система роботи з профілактики девіантної поведінки серед підлітків. *Психологічна Газета*. 2009. Липень (№ 13). С. 22- 31.
33. Орбан–Лембрик Л.Е Соціальна психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. К. : Либідь, 2004. 574 с.

34. Павелків В.Р. Специфіка прояву агресії та деструктивної поведінки в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології. 2015. Вип. 30. С. 483–494.
35. Ричак В. Девіантна поведінка в сучасному суспільстві. Україна і світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес: матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. студ. і аспірантів, 29 вересня 2022 р. / ред. кол. В. М. Скляр; Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т». Електрон. текст. дані. Харків : НТУ «ХП», 2022. С. 466-469.
36. Романенко О. Чинники девіантної поведінки підлітків з позицій різних психотерапевтичних підходів. Юридична психологія, 2021. №28.1. С.7-13.
37. Ружицька Н. Виховання і навчання підлітків з девіантною поведінкою : ділова гра з елементами тренінгу. Психолог. 2013. Вересень (№ 18). С.15-18.
38. Соловійова О.П. Причини виникнення адиктивної поведінки у підлітковому віці та основні напрямки психокорекційної роботи із залежними підлітками. Практична психологія та соціальна робота. 2013. № 4. С. 28-32
39. Стахова Р.Р. Прояв девіантної поведінки підлітків. Наука та освіта в дослідженнях молодих учених: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. для студ., аспірантів, докторантів, молод. учених, Харків, 18 трав. 2023 р. С.104-105.
40. Ткачук А. Агресія як форма прояву девіантної поведінки. Психолог. 2010. Грудень (№ 45). С. 7-8
41. Тригук О. Відхилення у поведінці неповнолітніх. Суть і види девіацій. Психолог. 2012. Квітень (№ 8). С. 31-33
42. Туріщева Л.В. Підліткова агресія. Історія та правознавство. 2007. № 33. С. 14.
43. Тюріна В.О. Девіантна поведінка курсантів і студентів як наслідок їх соціальної і професійної адаптації. Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 квітня 2015 р.). Х. : ХНУВС, 2015. С. 123–126.
44. Федорченко Т. Методи корекційної роботи з агресивними дітьми і підлітками. Рідна школа. 2007. № 2. С. 12-15.

45. Федоренко А.Ф., Сидоренко О.Б. Психологічні особливості прояву агресивності та її змістовне наповнення в юнацькому віці. Proc. International scientific and practical conference. Republic of Poland, Wloclawek, 26 –27.02.2021. С. 31–35.

46. Хоржевська І.М. Девіантна поведінка та причини її появи. The 6 th International scientific and practical conference «Progressive research in the modern world»(March 2-4, 2023) VoScience Publisher, Boston, USA. 2023. С.486-492.

47. Дармограй Ю., Толкунова І. Вплив дистанційного навчання на мотивацію до занять фізичною культурою. Актуальні проблеми психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб'єктів спортивної діяльності: матеріали VII Всеукр. наук. елект. конф. з міжнар. уастю, Київ, 29 жовт. 2024 р. С.141-142.

48. Гриценко І.М. Вплив дистанційного навчання на фізичний розвиток молодших школярів (з досвіду роботи): навчально-методичний посібник. Федірко Ж.В., редактор. Кропивницький: КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського»; 2024. 32 с.

49. Толкунова І.В, редактор. Гринь О.Р, Смоляр І.І, Голець О.В. Психологія здоров'я людини. Київ: ТАЛКОМ; 2019. 183 с.

50. Підходи до вивчення девіантного розвитку і поведінки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ni.biz.ua/14-13/75506.html>

51. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях: Педагогічна думка,2016.–219 с.

52. Зінченко С.М. Медична психологія. Розділ–Девіантна поведінка: навч.посіб.,2006.–108 с.

53. Ковальова І.Б.,Посохова Я.С. Особливості профілактичної роботи девіантної поведінки в ОВС// Девіантна поведінка: соціологічний, психологічний та юридичний аспекти: матеріали наук.-практ. конф. (Харків,10 квіт.2015 р.) / МВС України,Харк.нац.ун-т внутр. справ,Ф-т права та масових комунікацій,Кафедра соціології та психології; Соціологічна асоціація України.–Х.:ХНУВС,2015.–166 с.

54. Лемак М.В. Психологу для роботи: діагностичні методики, Ужгород: Вид-во Гаркуші А., 2012.–616 с.
55. Фішер Ю, Соловей А. Фізичний та психологічний стан учнів середнього та старшого шкільного віку, які навчаються в умовах війни. Collection of Scientific Papers «SCIENTIA», March 31, 2023; Sofia, Bulgaria. Софія, Болгарія. 2023: 136–137.
56. Денисовець Т.М, Квак О.В. Особливості впливу природніх чинників на функціональний стан організму дітей шкільного віку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наукових праць. Київ: УД імені Михайла Драгоманова; 2023; 10 (170): 67-72.
57. Самойлов А.М., Профілактика девіантної поведінки підлітків у соціально-виховному середовищі загальноосвітньої школи: автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07. Вінниця, 2017.
58. Корчова Г.Л. Соціально-педагогічні умови профілактики статевих девіацій старшокласників: Diss. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05. Київ, 2006.
59. Рябов М.В. Гендерні особливості структури вживання алкогольних напоїв підлітками у віці 16-17 років, Вісник Київського університету. Сер. Соціологія. Психологія. Педагогіка, 2003, № 15/16. С. 91–94.
60. Дробницька А. Соціальна робота з підлітками девіантної поведінки у Великобританії, Рідна школа, 2006, № 10, С. 70–72.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитувальник «Дослідження тривожності» (Спілбергера-Ханіна)

Мета: визначити рівень тривожності та наявність тенденцій сприймати достатньо широкий спектр потенційно тривожних ситуацій.

Форма проведення: групова та індивідуальна.

Ситуативна тривожність – стан, який характеризується емоціями, що переживає особа суб'єктивно: напруга, втрата спокою, нервовість. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може бути різним по інтенсивності та динамічності в часі.

Особистісна тривожність – стан, який активізується лише тоді, коли людиною сприймаються певні стимули, які вона розцінює як погрозу для її самооцінки, самоповаги, особливо, коли оцінки оточуючих стосуються престижу людини і компетенції.

Тестовий матеріал

Інструкція: прочитайте уважно кожне з наведених тверджень і обведіть кружечком цифру, яка відповідає вашому стану в даний момент.

Шкала ситуативної тривожності

Питання	Відповідь			
	Ні, це не так	Мабуть, так	Вірно	Абсолютно вірно
1. Я спокійний	1	2	3	4
2. Мені ніщо не загрожує	1	2	3	4
3. Я перебуваю в напрузі	1	2	3	4
4. Я відчуваю жаль	1	2	3	4
5. Я почуваюся вільно	1	2	3	4
6. Я засмучений	1	2	3	4
7. Мене хвилюють можливі невдачі	1	2	3	4
8. Я відчуваю себе відпочившим	1	2	3	4
9. Я стурбований	1	2	3	4
10. Я відчуваю почуття внутрішнього задоволення	1	2	3	4
11. Я впевнений у собі	1	2	3	4
12. Я нервую	1	2	3	4
13. Я не знаходжу собі місця	1	2	3	4
14. Я збуджений	1	2	3	4

15. Я не відчуваю скутості, напруги	1	2	3	4
16. Я задоволений	1	2	3	4
17. Я стурбований	1	2	3	4
18. Я занадто збуджений і мені не по собі	1	2	3	4
19. Мені радісно	1	2	3	4

Шкала особистісної тривожності

Питання	Майже ніколи	Інколи	Часто	Майже завжди
21. Я відчуваю задоволення	1	2	3	4
22. Я дуже швидко втомлююся	1	2	3	4
23. Я легко можу заплакати	1	2	3	4
24. Я хотів би бути таким же щасливим, як інші люди	1	2	3	4
25. Нерідко я програю через те, що недостатньо швидко приймаю рішення	1	2	3	4
26. Звичайно я відчуваю себе бадьорим	1	2	3	4
27. Я спокійний, холонокровний і зібраний	1	2	3	4
28. Очікувані труднощі зазвичай дуже турбують мене	1	2	3	4
29. Я занадто переживаю через дрібниці	1	2	3	4
30. Я цілком щасливий	1	2	3	4
31. Я приймаю все близько до серця	1	2	3	4
32. Мені не вистачає впевненості в собі	1	2	3	4

33. Зазвичай я відчуваю себе в безпеці	1	2	3	4
34. Я намагаюся уникати критичних ситуацій	1	2	3	4
35. У мене буває хандра	1	2	3	4
36. Я задоволений	1	2	3	4
37. Всякі дрібниці відволікають і хвилюють мене	1	2	3	4
38. Я так сильно переживаю свої розчарування, що потім довго не можу забути про них	1	2	3	4
39. Я урівноважений людина	1	2	3	4
40. Мене охоплює сильне занепокоєння, коли я думаю про свої справи і турботи	1	2	3	4

Ключ

Шкала реактивної тривожності					Шкала особистісної тривожності				
№ питання	Відповіді				№ питання	Відповіді			
1	4	3	2	1	21	4	3	2	1
2	4	3	2	1	22	4	3	2	1
3	1	2	2	1	23	1	2	2	1
4	1	2	3	4	24	1	2	3	4
5	4	3	2	1	25	4	3	2	1
6	1	2	3	4	26	1	2	3	4
7	1	2	3	4	27	1	2	3	4
8	4	3	2	1	28	4	3	2	1
9	1	2	3	4	29	1	2	3	4
10	4	3	2	1	30	4	3	2	1

11	4	3	2	1	31	4	3	2	1
12	1	2	3	4	32	1	2	3	4
13	1	2	3	4	33	1	2	3	4
14	1	2	3	4	34	1	2	3	4
15	4	3	2	1	35	4	3	2	1
16	4	3	2	1	36	4	3	2	1
17	1	2	3	4	37	1	2	3	4
18	1	2	3	4	38	1	2	3	4
19	4	3	2	1	39	4	3	2	1
20	4	3	2	1	40	4	3	2	1

Підрахунок балів:

$PT = E_1 - E_2 + 35$, де E_1 –сума закреслених цифр на бланку в пунктах шкали 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 44 18; E_2 – сума інших закреслених цифр (пункти 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20).

$OT = E_1 - E_2 + 35$, де E_1 – сума закреслених цифр на бланку в пунктах шкали 22, 23, 24, 25, 28, 29, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 40; E_2 – сума інших цифр в пунктах 21, 26, 27, 30, 33, 36, 39.

Результати:

- ❖ до 30 балів – низька тривожність;
- ❖ 31-45 балів – помірна тривожність;
- ❖ 46 і більше балів –висока тривожність.

Тест Г.Айзенка для визначення типу темпераменту

Мета: діагностика особистості та характеристик темпераменту.

Форма проведення: групова та індивідуальна.

Тестовий матеріал

Інструкція: вам пропонується кілька питань. На кожне питання відповідайте лише «так» або «ні». Не витрачайте час на обговорення питань, тут не може бути гарних або поганих відповідей.

Питання:

1. Ви часто відчуваєте потяг до нових вражень, бажання відчути збудження?
2. Чи часто Ви відчуваєте потребу в друзях, які Вас розуміють, можуть підбадьорити і втішити?
3. Чи вважаєте Ви себе безтурботною людиною?
4. Чи правда, що Вам дуже важко відповісти “Ні”?
5. Чи обмірковуєте Ви свої справи не поспішаючи, чи віддаєте Ви перевагу тому, щоб почекати перед тим, як діяти?
6. Ви завжди стримуєте свої обіцянки, незважаючи на те, що Вам це не завжди вигідно?
7. Чи часто у Вас бувають спади і підйоми настрою?
8. Взагалі Ви дієте і розмовляєте швидко, без запинок для обмірковування?
9. Чи виникало у Вас коли-небудь почуття, що Ви “нещасна людина”, хоча ніякої вагомої причини для цього не було?
10. Чи зробили б Ви все, будь-що, на спір?
11. Чи виникає у Вас почуття невпевненості та сорому, коли хочете зав’язати розмову з симпатичною (ним) незнайомкою (цем)?
12. Чи буває коли-небудь, що Ви сердитесь, виходите з себе?
13. Чи часто Ви дієте під впливом тимчасового настрою?
14. Чи часто Ви хвилюєтесь із-за того, що зробили або сказали щось таке, чого не слід було робити або говорити?
15. Чи віддаєте Ви перевагу книжкам над зустрічами з людьми?

16. Чи правда, що Вас легко образити?
17. Ви любите часто бувати в компаніях?
18. Чи бувають у Вас такі думки, що Ви хотіли б приховати від інших?
19. Чи правда, що Ви часом повні енергії так, що все горить у руках, а часом зовсім в'ялі?
20. Чи хотіли б Ви, щоб у Вас було друзів менше, але щоб вони були дуже близькими?
21. Чи часто Ви мрієте?
22. Коли на Вас кричать, Ви відповідаєте тим же?
23. Чи часто Вас хвилює відчуття провини?
24. Чи всі Ваші звички хороші та Бажані?
25. Чи здатні Ви дати волю своїм почуттям і повеселитись у галасливій компанії?
26. Чи рахуєте Ви себе людиною збудливою і вразливою?
27. Чи вважають Вас людиною жвавою і веселю?
28. Після того, як справа зроблена, чи часто Ви подумки повертаєтесь до неї, гадаєте, що можна було б зробити краще?
29. Ви, як правило, мовчите, коли знаходитесь в компанії інших людей?
30. Буває так, що Ви інколи переказуєте плітки чи чутки?
31. Буває таке, що Вам не спиться через те, що різні думки лізуть у голову?
32. Якщо Ви хочете дізнатись про що-небудь, то Ви скоріше прочитаете про це в книжці, ніж запитаете?
33. Чи буває у Вас сильне серцебиття?
34. Чи подобається Вам робота, яка вимагає від Вас постійної уваги?
35. Чи бувають у Вас приступи сильного тремтіння?
36. Якщо б Ви знали, що сказане Вами ніколи не буде розголошено, Ви б завжди висловлювались у дусі загальноприйнятого (як всі)?
37. Чи справді Вам неприємно знаходитись у компаніях, де насміхаються один над одним?
38. Ви дратівлива людина?

39. Чи подобається Вам робота, яка вимагає швидких дій?
40. Чи хвилюєтесь Ви з приводу будь-яких неприємних подій, які могли б статись?
41. Чи правда, що Ви людина повільна і некваплива в рухах?
42. Ви коли-небудь спізнювались на побачення чи на роботу?
43. Чи часто Вам сняться жахливі сни?
44. Чи правда, що Ви так любите поговорити, що ніколи не пропустите зручного випадку порозмовляти з незнайомою людиною?
45. Чи турбують Вас які-небудь болі?
46. Чи Ви б відчували себе дуже нещасним, якщо б тривалий час були позбавлені широкого спілкування з людьми?
47. Чи можете Ви назвати себе нервовою людиною?
48. Серед людей, яких Ви знаєте, такі, що Вам дуже не подобаються?
49. Могли б Ви сказати про себе, що Ви впевнена в собі людина?
50. Чи легко Ви ображаєтесь, коли люди вкажуть на Ваші помилки в роботі або на Ваші особисті промахи?
51. Чи рахуєте Ви, що важко отримати справжнє задоволення від вечорниць?
52. Чи турбує Вас відчуття, що Ви чимось гірші за інших?
53. Чи легко Вам внести пожвавлення в досить скучну компанію?
54. Чи буває так, що Ви говорите про речі, на яких зовсім не розумієтесь?
55. Чи піклуєтесь Ви про своє здоров'я?
56. Чи любите Ви жартувати над іншими?
57. Чи страждаєте Ви від безсоння?

Шкала щирість: відповіді «так» на запитання 6, 24, 36; відповіді «ні» на запитання 12, 18, 30, 42, 48, 54.

Шкала екстраверсія: відповіді «так» на запитання 1, 3, 8, 10, 13, 17, 22, 25, 27, 39, 44, 49, 53, 56; відповіді «ні» на запитання: 5, 15, 20, 29, 32, 34, 37, 41, 51.

Шкала невротизм: відповіді «так» на запитання 2, 4, 7, 9, 11, 14, 16, 19, 21, 23, 26, 28, 31, 33, 35, 38, 40, 43, 47, 50, 52, 55, 57; відповідей «ні» – немає.

Типи нервової системи (темпераменту):

- ❖ **Сангвінік** має сильний, врівноважений, рухливий тип нервової системи. У людей риси цього типу виявляються в енергії та впертості відносно досягнення мети (достатня сила нервових процесів), у самовладанні (достатня врівноваженість нервових процесів) і водночас у значній рухливості нервових процесів, що виявляється в умінні швидко перебудувувати свої звички й уподобання, виходячи з конкретних обставин життя.
- ❖ **Флегматик** має сильну, врівноважену, проте інертну нервову систему. Люди, які належать до цього типу, відрізняються, передусім, неквапливістю дій. Поряд з енергією та великою працездатністю (достатня сила нервових процесів), самовладанням і вмінням тримати себе в руках (добра врівноваженість нервових процесів) у них спостерігається певний консерватизм поведінки, що свідчить про інертність (малу рухливість) нервових процесів.
- ❖ **Холерик** має сильну, але нерівноважену нервову систему. Для людей нестримного типу характерна захопленість, з якою вони виконують роботу; вони працюють натхненно, але часто будь-яка дрібниця може звести все нанівець, що свідчить про нерівноваженість нервових процесів із переважанням збудження.
- ❖ **Меланхолік** вирізняється загальною слабкістю нервової системи, для характеристики якої такі властивості, як урівноваженість і рухливість нервових процесів не застосовуються. Особливістю цього типу є швидкий розвиток позамежного гальмування під дією навіть помірних за силою подразників. У людини риси цього типу виявляються насамперед у нерішучості й нездатності наполягати на своєму. Меланхолік легко підкоряється чужій волі, за незвичних обставин впадає в паніку, життя видається йому дуже тяжким, сповненим переборних труднощів (слабкість

нервових процесів). Такі люди намагаються ізолювати себе від життя з його хвилюванням, уникають товариства, бояться будь-якої відповідальності.

Опитувальник акцентуації характеру (Леонгарда–Шмішека)

Мета: виявлення акцентуйованих властивостей характеру та темпераменту осіб підліткового та юнацького віку.

Форма проведення: групова та індивідуальна.

Тестовий матеріал

Інструкція: Запропоновані запитання стосуються різних сфер Вашого життя. На кожне питання потрібно відповідати «так» або «ні». Кожна відповідь має віддзеркалювати Вашу думку про себе. Не затримуйтеся довго на одному питанні. Фіксуйте першу відповідь, яка спала Вам на думку.

Питання:

1. Ви зазвичай спокійний, веселий?
2. Чи легко Ви ображаєтеся, засмучуєтеся?
3. Чи легко Ви можете розплакатися?
4. Чи багато разів Ви перевіряли наявність можливих помилок у Вашій роботі?
5. Чи були Ви в дитинстві таким самим відважним, як і Ваші ровесники?
6. Чи легко Ви переходите від радості до смутку і навпаки?
7. Чи любите Ви головувати у грі?
8. Чи бувають дні, коли Ви безпричинно на все злитеся?
9. Чи серйозна Ви людина?
10. Чи завжди Ви прагнете ретельно виконувати завдання викладачів?
11. Чи підприємливий Ви?
12. Чи скоро Ви забуваєте, якщо когось образили?
13. Чи вважаєте Ви себе м'якосердечним, чи вмієте співчувати?
14. Кинувши листа до поштової скриньки, перевіряєте Ви рукою, чи не затримався він у прорізі?
15. Чи прагнете Ви бути найкращим у навчанні, в гуртку, у спортивній секції?
16. Коли Ви були маленьким, чи боялися грози, собак?
17. Чи вважають Вас занадто старанним і акуратним?

18. Чи залежить Ваш настрій від домашніх і навчальних справ?
19. Чи можна сказати, що більшість Ваших знайомих Вас люблять?
20. Чи буває у Вас неспокійно на душі?
21. Вам зазвичай трошки сумно?
22. Чи доводилося Вам, переживаючи горе, ридати?
23. Вам важко затримуватися на одному місці?
24. Чи боретеся Ви за свої права, коли з Вами чинять несправедливо?
25. Чи доводилося Вам коли-небудь стріляти з рогатки в котів?
26. Чи дратує Вас, коли фіранка або скатертина висить (лежить) нерівно?
27. Коли Ви були маленьким, чи боялися залишитися один вдома?
28. Чи буває так, що Вам весело або сумно без причин?
29. Ви – один із найкращих студентів у групі?
30. Чи часто Ви веселитесь?
31. Чи легко Ви можете розізлитися?
32. Чи відчуваєте Ви себе деколи дуже щасливим?
33. Чи вмісте Ви розвеселяти друзів?
34. Чи можете Ви просто сказати комусь усе, що про нього думаєте?
35. Чи боїтеся Ви вигляду крові?
36. Чи охоче Ви виконуєте громадські доручення?
37. Чи заступаєтеся Ви за тих, із ким вчинили несправедливо?
38. Вам моторошно увійти в порожню темну кімнату?
39. Вам більше до душі повільна і точна робота, ніж швидка і не така точна?
40. Чи легко Ви знайомитеся з людьми?
41. Чи охоче Ви виступаєте на урочистих зібраннях, вечірках?
42. Ви коли-небудь утікали з дому?
43. Ви коли-небудь засмучувався через суперечку з однокурсниками, викладачами настільки, що йти потім до університету не хотілося?
44. Чи здається Вам життя складним?
45. Чи можете Ви навіть у разі невдачі кепкувати з себе?
46. Чи прагнете Ви помиритися, якщо суперечка сталася не з Вашої вини?

47. Чи любите Ви тварин?
48. Ідучи з дому, чи доводилося Вам повертатися, щоб перевірити, чи не сталося чогось?
49. Чи здається Вам часом, що з Вами або Вашими рідними має статися щось лихе?
50. Чи залежить Ваш настрій від погоди?
51. Чи важко Вам відповідати на заняттях, навіть коли Ви знаєте відповідь?
52. Чи можете Ви, якщо Вас образять, почати битися?
53. Чи подобається Вам бути в компанії?
54. Якщо Вам не таланить, чи можете Ви впасти у розпач?
55. Чи можете Ви організувати гру, роботу?
56. Чи вперто Ви прагнете до мети, навіть якщо на шляху трапляються перешкоди?
57. Чи плакали Ви коли-небудь під час перегляду кінофільму, читання сумної книги?
58. Чи буває Вам важко заснути через якісь проблеми?
59. Чи підказуєте Ви, чи даєте списати?
60. Чи побоялися б Ви пройти ввечері сам через кладовище?
61. Чи слідкуєте Ви за тим, щоб кожна річ лежала на своєму місці?
62. Чи буває так, що Ви лягаєте спати з одним настроєм, а прокидаєшся з іншим?
63. Чи легко Ви звикаєте до нових ситуацій?
64. Чи турбує Вас головний біль?
65. Чи часто Ви смієтеся?
66. Якщо Ви не поважаєте людину, то чи можете поводитися з нею так, щоб вона цього не помітила?
67. Чи можете Ви зробити багато різних справ за один день?
68. Чи часто до вас ставляться несправедливо?
69. Чи любите Ви природу?

70. Виходячи з дому або лягаючи спати, перевіряєте, чи зачинені двері, чи вимкнене світло?
71. На Вашу думку, Ви боягуз?
72. Чи змінюється Ваш настрій за святковим столом?
73. Чи берете Ви участь у драматичному гуртку, чи любите читати вірші зі сцени?
74. Чи буває в Вас без особливої причини похмурий настрій, коли ні з ким немає бажання розмовляти?
75. Чи трапляється, що Ви думаєте про майбутнє зі смутком?
76. Чи бувають у Вас несподівані переходи від радості до печалі?
77. Чи вмієте Ви розважати гостей?
78. Чи довго Ви ображаєтеся?
79. Чи сильно Ви переживаєте, якщо горе сталося у Ваших друзів?
80. Чи часто Ви, коли були школярем, через помилку, виправлення переписували на аркуші в зошиті?
81. Чи вважаєш Ви себе недовірливим?
82. Чи часто Вам сняться сні жахів?
83. Чи виникало в Вас бажання вистрибнути у вікно або кинутися під машину?
84. Чи стає Вам веселіше, якщо всі довкола веселяться?
85. Якщо в Вас неприємності, то чи можете Ви тимчасово забути про них, не думати про них постійно?
86. Чи здійснюєте Ви під впливом алкоголю раптові, імпульсивні вчинки?
87. Зазвичай Ви небагатослівний, мовчазний?
88. Чи могли б Ви, беручи участь у театральному видовищі, настільки увійти в роль, що забули би, хто Ви є насправді?

Обробка результатів і їх інтерпретація: Використовуючи ключ, підраховується сума „сирих“ балів в кожній шкалі. Співвідношення „сирого“ бала до коефіцієнт, дає показник типу акцентуації. Показник вважається

вираженим, а риса акцентуації проставленої, якщо він перевищує 19 балів, хоча за деякими авторами - 12 балів.

Ключ

№	Тип акцентуації	Номери запитань кожної шкали	Коефіцієнт	«Сирі» бали (число збіжних із ключем відповідей)	Показник акцентуації (добуток «сирих» балів на коефіцієнт)
1.	Гіпертимний	(+) «Так»: 1,11,23,33,45,55,67,77 (-) «Ні»: немає	3		
2.	Тривожний	(+) «Так»: 16,27,38,49,60,71,82 (-) «Ні»: 5	3		
3.	Дистимний	(+) «Так»: 21,43,44,75,87 (-) «Ні»: 30, 53, 65	3		
4.	Педантичний	(+) «Так»: 4,14,17,26,39,48,58,61,70,80,83 (-) «Ні»: 36	2		
5.	Збудливий	(+) «Так»: 8,20,31,42,52,64,76,86 (-) «Ні»: немає	3		
6.	Емотивний	(+) «Так»: 3,13,35,47,57,69,79 (-) «Ні»: 25	3		
7.	Застраглий	(+) «Так»: 2,10,24,34,37,56,68,78,81 (-) «Ні»: 12,46,59	2		
8.	Демонстративний	(+) «Так»: 7,15,19,29,41,63,66,73,85,88 (-) «Ні»: 9,51	2		
9.	Циклоїдний	(+) «Так»: 6,18,28,40,50,62,72,84 (-) «Ні»: немає	3		
10.	Екзальтований	(+) «Так»: 22,32,54,76 (-) «Ні»: немає	6		

Шкала (риси характеру)

1. Гіпертимний. Людина характеризується надмірною контактністю, балакучістю, виразністю жестів і міміки. Вона енергійна, ініціативна, оптимістична. Водночас її легко вразити, роздратувати, вона кепсько переносить умови жорсткої дисципліни, вимушеної самотності, інколи не доводить до кінця розпочату справу і не може зосередитися на чомусь одному. Вона полюбляє керувати над товариством і вирізняється підвищеним тонусом, веселими, винахідливими й дотепними витівками. У трудовій діяльності її визначальні риси – винахідливість і багатство ідей.

2. Застряглий. Ці люди характеризуються підвищеною здатністю до роздратування, стійкістю негативних афектів, підсвідомо завищеним честолюбством, хворобливою образливістю. За несприятливих умов можуть стати нетерплячими, незговірливими, за сприятливих – невтомними й цілеспрямованими працівниками.

3. Емотивний. Люди легко піддаються впливу інших, постійно шукають нових вражень, легко спілкуються з незнайомими людьми, не витримують самотності, не схильні до лідерства, вкрай байдужі до свого майбутнього – живуть лише сьогоднішнім. Людей цього темпераменту вважають м'якосердний. Вони жалісливіші від інших, більше розчулюються, відчувають особливу радість від спілкування з природою, з творами мистецтва. Інколи їх характеризують як людей задушевних. Почуття в них відображає міміка. Особливо характерна для них плаксивість: вони плачуть, розповідаючи про кінофільм із трагічним кінцем, про сумну повість.

4. Педантичний. Цим людям притаманні акуратність, сумлінність, надійність у справах і занудство. Вагаються у винесенні рішень, нездатні до рішучих висновків. За несприятливих умов педантичні особистості можуть захворіти на невроз нав'язливих станів, за сприятливих – стають зразковими працівниками з великим почуттям відповідальності за доручену справу.

5. Тривожний. Цим людям притаманна тенденція переживати почуття власної неповноцінності, полохливість, сором'язливість. Вони часто очікують будь-яких неприємностей, навіть у звичних обставинах, рівень їх самооцінки дещо

занижений. Такі люди вирізняються невпевненістю, у якій відчувається елемент покірності, приниження. Що яскравіше у тривожних (боягузливих) особистостей виявлена похливість, то ймовірніша підвищена збудливість автономної нервової системи, яка підсилює соматичну реакцію страху через систему іннервації серця.

6. Демонстративний. Люди, схильні дотеатральності, авантюризму, до витіснення зі свідомості неприємних фактів свого життя; прагнуть бути в центрі подій, привертати до себе увагу. Надмірна контактність, здатність відчувати партнера, «вживання в роль», підвищена емоційність, егоїстичність, розвинута фантазія – ось основні риси таких людей. Вони можуть вирізнитися видатними творчими досягненнями. У негативній картині акцентуації лікарі вбачають психопатію, а в позитивній – власне акцентуацію.

7. Циклотимічний. Цим людям властиві періодичні зміни настрою залежно від зовнішньої ситуації: під час душевного піднесення вони поведуться за гіпертимним типом, під час спаду – за дистимічним. Радісні події не лише викликають у таких людей радісні емоції, а й супроводжуються загальною картиною гіпертемії: жадобою діяльності, підвищеною балакучістю, «фонтаном» ідей. Сумні події викликають пригніченість, а також сповільненість реакцій і мислення.

8. Збудливий. Притаманна імпульсивність поведінки, підвищена конфліктність, нетерпимість до інших людей. Інколи такі люди можуть проявляти жорстокість і піддаватися потягам. У міміці й словах вони демонструють роздратованість, відкрито заявляючи про свої вимоги. Із дріб'язкових приводів сваряться з керівництвом і співпрацівниками, через що часто змінюють місце роботи. Виконуючи тяжку фізичну працю, збудливі люди отримують задоволення і мають вищі від інших показники.

9. Дистимний. Цим людям властивий низький рівень контактності, схильність до песимізму, небагатослівність. Вони ведуть відлюдний спосіб життя, рідко конфліктують з іншими, серйозні, сумлінні, віддані в дружбі, однак занадто

пасивні та мляві. Їх легко розпізнають за сором'язливим і безрадіним виглядом. Міміка у них маловиразна.

10. Екзальтований. Таких людей спонукає до діяльності й заряджає енергією зовнішній світ. Вони уникають самотніх роздумів, потребують підтримки й визнання людей, мають багато друзів, комунікабельні, легко піддаються навіюванню. Охоче розважаються, схильні до непередуманих вчинків. Такі люди тішаться радісними подіями і поринають у розпач від печальних. Захоплення й пориви можуть ніяк не пов'язуватися з особистими стосунками. Любов до музики, мистецтва, природи, захоплення спортом, переживання з релігійних мотивів, пошуку світогляду – все це проймає екзальтовану людину до глибини душі. Цим темпераментом часто наділені артистичні натури – художники, поети.

Опитувальник «Локус контроль» (Дж.Роттера)

Інтернальний тип. Людина вважає, що події, що відбуваються з нею, залежать передусім від її особистісних якостей (компетентності, цілеспрямованості, рівня здібностей тощо) і є закономірними наслідками її власної діяльності.

Екстернальний тип. Людина переконаний, що її успіхи та невдачі залежать передусім від зовнішніх обставин – умов довкілля, дій інших людей, випадковості, везіння чи невдачі тощо.

Інструкція: Прочитайте кожне висловлювання в парі і вирішіть, з яким ви згодні більшою мірою. На бланку відповідей обведіть кружком одну з літер - «а» або «б».

Тестовий матеріал

№	Варіант «А»	Варіант «Б»
1	Діти потрапляють у біду тому, що батьки дуже часто їх карають.	В наш час неприємності трапляються з дітьми найчастіше тому, що батьки надто м'яко ставляться до них.
2	Багато невдач походять від невезіння.	Невдачі людей є результатом їхніх помилок.
3	Одна з головних причин, чому здійснюються аморальні вчинки, полягає в тому, що оточуючі миряться з ними.	Аморальні вчинки відбуватимуться завжди, незалежно від того, наскільки старанно оточуючі намагаються їх запобігти.
4	Зрештою до людей приходять заслужене визнання.	На жаль, заслуги людини часто залишаються невизнаними.
5	Думка, що викладачі несправедливі до учнів, невірна.	Багато учнів не розуміють, що їхні оцінки можуть залежати від випадкових обставин.
6	Успіх керівника багато в чому залежить від успішного збігу обставин.	Здібні люди, які не стали керівниками, самі не використали своїх можливостей.
7	Як би ви не намагалися, деякі люди все одно не симпатизуватимуть вам.	Той, хто не зумів завоювати симпатії оточуючих, просто не вмів ладити з іншими.
8	Спадковість відіграє головну роль у формуванні характеру та поведінки	Тільки життєвий досвід визначає характер та поведінку.

	людини.	
9	Я часто помічав справедливість приказки: "Чому бути - того не оминуть".	На мою думку, краще прийняти рішення і діяти, ніж сподіватися на долю.
10	Для хорошого фахівця навіть упереджена перевірка не становить труднощів.	Навіть добре підготовлений фахівець зазвичай не витримує перевірки, якщо вона необ'єктивна.
11	Успіх є результатом старанної роботи і мало залежить від везіння.	Щоб досягти успіху, потрібно не прогаяти зручний випадок.
12	Кожен громадянин може впливати на важливі державні рішення.	Суспільством керують люди, які висунуті на громадські пости, а пересічна людина мало що може зробити.
13	Коли я будую плани, то переконаний, що зможу здійснити їх.	Не завжди розумно планувати далеко вперед, тому що багато залежить від того, як складуться обставини.
14	Є люди, про яких можна сміливо сказати; що вони погані.	У кожній людині є щось гарне.
15	Здійснення моїх бажань не пов'язане з везінням.	Коли не знають, як бути, підкидають монету. На мою думку, в житті можна часто вдаватися до цього.
16	Керівником нерідко стають завдяки щасливому збігу обставин.	Щоб стати керівником, потрібно вміти керувати людьми. Везіння тут ні до чого.
17	Більшість з нас не можуть впливати серйозно на світові події.	Беручи активну участь у громадському житті, люди можуть керувати подіями у світі.
18	Більшість людей не розуміють, наскільки їхнє життя залежить від випадкових обставин.	Насправді така річ, як везіння, не існує.
19	Завжди потрібно вміти визнавати свої помилки.	Як правило, краще не підкреслювати своїх помилок.
20	Важко дізнатися, чи дійсно ви подобаєтесь людині чи ні.	Кількість ваших друзів залежить від того, наскільки добре ви вмієте позитивно налаштовувати до себе інших.
21	Зрештою, неприємності, які трапляються з нами, врівноважуються приємними подіями.	Більшість невдач є результатом відсутності здібностей, незнання, лінощів або всіх трьох причин разом узятих.
22	Якщо докласти достатньо зусиль, то формалізм і бездушність можна	Є речі, з якими важко боротися, тому формалізм та бездушність не

	викорінити.	викоренити.
23	Іноді важко зрозуміти, на чому ґрунтують свої рішення керівники, коли висувають людину на заохочення.	Заохочення залежать від того, наскільки старанно людина працює.
24	Хороший керівник очікує від підлеглих, щоб вони самі вирішували, що мають робити.	Хороший керівник ясно дає зрозуміти, у чому полягає робота кожного підлеглого.
25	Я часто відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.	Не вірю, що випадок чи доля можуть відігравати важливу роль у моєму житті.
26	Люди самотні через те, що не виявляють дружелюбності до оточуючих.	Марно занадто намагатися привернути до себе людей: якщо ти їм подобаєшся, то подобаєшся.
27	Характер людини залежить головним чином від її сили волі.	Характер людини формується переважно у колективі.
28	Те, що зі мною трапляється - це справа моїх власних рук.	Іноді я відчуваю, що моє життя розвивається у напрямі, який не залежить від моєї сили волі.
29	Я часто не можу зрозуміти, чому керівники роблять саме так, а не інакше.	Зрештою, за погане управління організацією відповідальні самі люди, які у ній працюють.

Обробка результатів:

- ❖ **Шкала екстернальності:** 2а, 3б, 4б, 5б, 6а, 7а, 9а, 10б, 11б, 12б, 13б, 15б, 16а, 17а, 18а, 20а, 21а, 22б, 23а, 25а, 26б, 28б, 29а.
- ❖ **Шкала інтернальності:** 2б, 3а, 4а, 5а, 6б, 7б, 9б, 10а, 11а, 12а, 13а, 15а, 16б, 17б, 18б, 20б, 21б, 22а, 23б, 25б, 26а, 28а, 29б.

Діагностика потреби в пошуках відчуттів (М.Цукерман)

Мета: дослідження рівня потреби у відчуттях різного роду.

Інструкція: Вам пропонується ряд тверджень, об'єднаних в пари. З кожної пари необхідно вибрати одне твердження, яке людина вважає найбільш характерним для себе.

Тестовий матеріал

№	Варіант «А»	Варіант «Б»
1	Я б вважав за краще роботу, що вимагає численних роз'їздів, подорожей.	Я б вважав за краще працювати на одному місці.
2	Мене підбадьорює свіжий, прохолодний день.	У прохолодний день я не можу дочекатися, коли потраплю додому.
3	Мені не подобаються всі тілесні запахи.	Мені подобаються деякі тілесні запахи.
4	Мені не хотілося б пробувати який-небудь наркотик, який міг би чинити на мене незнайоме вплив.	Я спробував би який-небудь з незнайомих наркотиків, що викликають галюцинації.
5	Я б вважав за краще жити в ідеальному суспільстві, де кожен безпечний, надійний і щасливий.	Я б вважав за краще жити в невизначені, неясні дні нашої історії.
6	Я не можу винести їзду з людиною, яка любить швидкість.	Іноді я люблю їздити на машині дуже швидко, так як знаходжу це збудливим.
7	Якби я був продавцем-комівояжером, то волів би твердий оклад, а не відрядну зарплату з ризиком заробити мало або нічого.	Якби я був продавцем-комівояжером, то я волів би працювати відрядно, так як у мене була б можливість заробити більше, ніж сидячи на окладі.
8	Я не люблю сперечатися з людьми, чії погляди різко відрізняються від моїх, оскільки такі спори завжди нерозв'язні.	Я вважаю, що люди, які не згодні з моїм поглядом, більше стимулюють, ніж люди, які згодні зі мною.

9	Більшість людей витрачають в цілому занадто багато грошей на страхування.	Страхування - це те, без чого не може дозволити собі обійтися жодна людина.
10	Я б не хотів опинитися загіпнотизованим.	Я б хотів спробувати виявитися загіпнотизованим.
11	Найбільш важлива мета в житті - жити на повну катушку і взяти від неї стільки, скільки можливо.	Найбільш важлива мета в житті - знайти спокій і щастя.
12	У холодну воду я входжу поступово, давши собі час звикнути до неї.	Я люблю відразу пірнути або стрибнути в море або холодний басейн.
13	У більшості видів сучасної музики мені не подобаються безладність і дисгармоничність.	Я люблю слухати нові і незвичайні види музики.
14	Найгірший соціальний недолік - бути грубим, невихованим людиною.	Найгірший соціальний недолік - бути нудною людиною, занудою.
15	Я віддаю перевагу емоційно-виразних людей, навіть якщо вони дещо не врівноважені.	Я більше віддаю перевагу людям спокійних, навіть "відрегульованих".
16	У людей, що їздять на мотоциклах, повинно бути, є якась несвідома потреба заподіяти собі біль, шкоду.	Мені б сподобалося водити мотоцикл або їздити на ньому.

Ключ: 1а, 2а, 36,46, 56, 66, 76, 86, 9а, 106, 11а, 126, 136, 146, 15а, 166.

Обробка та інтерпретація результатів:

Кожна відповідь, який співпав з ключем, оцінюється в один бал. Отримані бали підсумовуються, а сума збігів є показником рівня потреби у відчуттях.

0-5 - низький рівень потреб у відчуттях. Це означає присутність передбачливості й обережності перешкоджає отриманню нових вражень (і інформації) від життя. Випробуваний з таким показником віддає перевагу стабільності і впорядкованість невідомого і несподіваного в житті.

6-10 - середній рівень потреби у відчуттях. Він свідчить про вміння контролювати такі потреби, поміркованості в їх задоволенні. Або, кажучи іншими словами, про відкритість новому досвіду, з одного боку, і про стриманість і розсудливості в необхідні моменти життя - з іншого.

11-16 - високий рівень потреби у відчуттях. Це означає наявність потягу, можливо безконтрольного, до нових, "лоскочуть нерви" враженням, що часто може спровокувати випробуваного на участь у ризикових авантюрах і заходах.